

EXAMENSARBETE

AVANCERAD NIVÅ

Våren 2011

Sektionen för Lärarutbildning
Allmänna utbildningsområdet III, AAU61L

Skolans demokratiuppdrag

En analys av de kunskapsmässiga och formella
förutsättningarna för demokratiundervisningen

Författare

Henrik Ernestrand

Hanna Folkesson

Handledare

Peter Gustavsson

Examinator

Charlotte Tullgren

Skolans demokratiuppdrag

En analys av de kunskapsmässiga och formella förutsättningarna för demokratiundervisningen

Abstract

Syftet med uppsatsen är att urskilja de centrala kunskapsstrukturella och formella förutsättningarna för gymnasielärares demokratiundervisning, och därigenom problematisera skolans generella demokratiuppdrag. De frågor vi ställer är: Hur beskrivs demokratisynen i styrdokumentet för de frivilliga skolformerna; Hur ser demokratisynen ut i samhällskunskapsämnet på lärarhögskolorna; Hur framställs demokratisynen i läroböckerna för gymnasieskolan i ämnet samhällskunskap? Som teoretisk utgångspunkt för studien används demokratiteorierna republikanism, liberalism och strukturalism. Den metod som används är en idéanalys då demokratiteorierna appliceras på materialet som är styrdokument (Lpf 94), lärarutbildningens kursplaner i samhällskunskap samt läromedel i samhällskunskapsämnet för de frivilliga skolformerna. Resultatet visar att lärarens förutsättningar för skolans demokratiuppdrag genomsyras av liberala tankar. Demokratibegreppet förklaras på ett instrumentellt vis, bland annat genom frågan hur istället för varför. Resultatet visar även att det finns svårigheter gällande tolkning av styrdokumentet.

Ämnesord:

Demokratiuppdraget, demokratisyn, demokratiteorier, styrdokument, kursplaner, läromedel, frivilliga skolformerna, lärarutbildningen, samhällskunskap

Innehållsförteckning

1. INLEDNING.....	6
1.1 SYFTE.....	8
1.2 FRÅGESTÄLLNINGAR.....	8
2. DEMOKRATINS FRAMVÄXT I DET SVENSKA SKOLVÄSENDET	9
2.1 ETT SAMHÄLLE I FÖRÄNDRING	9
2.2 SKOLAN SOM DEMOKRATIFOSTRARE	9
2.3 DEMOKRATIBEGREPPET OCH SKOLAN.....	11
2.4 TIDIGARE FORSKNING.....	12
3. METOD OCH MATERIAL.....	15
3.1 MATERIAL	15
3.2 URVAL.....	16
3.3 METOD	17
3.4 METODDISKUSSION OCH PROBLEMATIK	19
4. UTBILDNING OCH DEMOKRATI: EN TEORETISK UTGÅNGSPUNKT	21
4.1 REPUBLIKANSK DEMOKRATITEORI	21
4.2 LIBERAL DEMOKRATITEORI	23
4.3 STRUKTURELL DEMOKRATITEORI.....	26
5. SKOLANS DEMOKRATIUPPDRAG.....	29
5.1 KURSPLANER.....	29
5.1.1 MALMÖ HÖGSKOLA	29
5.1.2 LINNÉUNIVERSITETET.....	30
5.1.3 HÖGSKOLAN KRISTIANSTAD.....	30
5.1.4 STOCKHOLMS UNIVERSITET.....	31
5.1.5 GÖTEBORGS UNIVERSITET	33
5.2 REPUBLIKANSK DEMOKRATITEORI	34
5.2.1 STYRDOKUMENT	34
5.2.2 LÄROMEDEL	36
5.3 LIBERAL DEMOKRATITEORI	38

5.3.1 STYRDOKUMENT	38
5.3.2 LÄROMEDEL	40
5.4 STRUKTURELL DEMOKRATITEORI	43
5.4.1 STYRDOKUMENT	43
5.4.2 LÄROMEDEL	44
6. DE KUNSKAPSMÄSSIGA OCH FORMELLA FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR LÄRARENS DEMOKATISYN	46
6.1 RESULTATÖVERSIKT	46
6.2 DISKUSSION	48
6.3 FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING	50
7. SAMMANFATTNING	52
REFERENSLISTA	53

1. Inledning

I skollagens första kapitel, 2 § beskrivs skolans åtaganden och skolans relation till de demokratiska värderingarna:

Utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarsställande människor och samhällsmedlemmar. I utbildningen skall hänsyn tas till elever i behov av särskilt stöd. Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Särskilt ska den som verkar inom skolan främja jämställdhet mellan könen samt aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden. (SFS 1985:1100, 2 §)

Broman (2009) menar att skollagens portalparagraf dikterar och utgör basen för samtliga av skolans verksamhetsområden och reglerar förhållandet mellan skolväsendet och den demokratiska fostran som uttrycks i lagverket. I skollagens första kapitel, stycke två framkommer det att skolan har två huvuduppgifter; det första karakteriserar Broman som ett kunskapsuppdrag och det andra som ett uppdrag i att fostra. Det sistnämnda uppdraget bygger på att skolan ska uppmana eleverna till att bli förpliktade individer och medborgare. Att kunskapsuppdraget står före det fostrande uppdraget i skollagen menar Broman (2009) har gett upphov till spekulationer huruvida det förstnämnda innehar högre prioritet. Dock framhävs fostran som en ytterst väsentlig del i en demokratisk och ansvarsställande skola, och idén återkommer i läroplanen för de frivilliga skolformerna:

Utbildningen skall främja elevernas utveckling till ansvarsställande människor, som aktivt deltar i och utvecklar yrkes- och samhällslivet. All verksamhet i skolan skall bidra till elevernas allsidiga utveckling. Skolan har uppgiften att till eleverna överföra värden, förmedla kunskaper och förbereda dem för att arbeta och verka i samhället. (Lpf 94, s. 37)

En lärare i den svenska skolan har många arbetsuppgifter, varav en av de mest framträdande är vårt demokratiska uppdrag. Detta demokratiska uppdrag innebär att de grundläggande värdena och riktlinjerna som ska genomsyra den svenska skolan är ”människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män och solidaritet med svaga och utsatta”. (Lpf 94, s. 3) Detta formar tillsammans vår

gemensamma värdegrund som utgör grundstommen i alla läroplaner och i vårt demokratiska samhälle. I skolans värdegrund står det följande:

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. /.../ Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på. /.../ I överensstämmelse med den etik som förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. /.../ Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet. (Lpf 94, s. 3)

Vidare står det i Lpf 94 att eleverna ska vara aktiva och verksamma i demokratiska arbetsformer, vilket relateras till elevernas förmåga att utveckla sitt ansvarstagande och att kunna ta aktiv del i det rådande samhället. Ansvaret att utveckla och stimulera dessa färdigheter och förmågor hos eleverna läggs på skolpersonal men framför allt hos lärarkåren, som en vital del i demokratiuppdraget. I Pedagogiska Magasinet nr 3/2005 skriver Mathiasson att det är oklart hur lärarna ska tolka vad demokrati egentligen innebär. Han ställer sig frågande till vad begreppets innebörd och betydelse, och hur det ska tillämpas i praktiken.

Lärarna har en nyckelroll i skolans demokratiarbete. Det är alla överens om. Men det finns en stor spännvidd i hur såväl lärare som skolledare tolkar demokratiuppdraget. Och det är inte ens givet att alla menar samma sak när demokrati kommer på tal. (Mathiasson, 2005, *Den mångtydiga demokratin*)

Vidare i artikeln diskuteras hur demokratin upplevs och förverkligas i klassrummet mellan läraren och eleverna. Här menar Englund (2000) att det finns en problematik eftersom lärarna har en maktposition gentemot eleverna, och därmed hindrar elevernas möjligheter till att utvecklas tillsammans genom demokratin. Den deliberativa demokratin, det vill säga ett samtal mellan två jämlika parter, bromsas av det ojämlika förhållandet mellan läraren och eleven (Pedagogiska magasinet n3/2005).

Enligt Bronäs (2000) är undersökningar gällande skolan och demokratin framför allt centrerade kring elevinflytandet. Författaren menar även att den bild som uppställs för eleverna när demokratibegreppet ska tas upp framställs på ett faktabaserat vis, snarare än att utbilda eleverna i demokrati. Detta innebär att det finns en problematik i lärarens demokratisyn gällande den svenska skolan, där tolkningarna av demokratibegreppet oftast blir ytlig, formell och

instrumentell. Med instrumentell menas att det demokratibegrepp reduceras till att beskriva, till exempel hur en person går och röstar, hur många som sitter i riksdagen och så vidare. I stället för att mer djupgående utmanas demokratin genom att analysera demokratiteorier och deras begreppsförklaringar och mänskösyn för att beskriva verkligheten.

Valet att studera skolans demokratiuppdrag baserar sig på att demokratin är en så vital och central del av vårt samhälle. Eftersom skolan är en del av samhället så blir demokratin roll viktig för både lärare och elever. Vi som blivande lärare anser att det är viktigt att vår profession ska ha en djupare förståelse för styrdokument, kursplaner för lärarutbildningen i ämnet samhällskunskap och läromedel som vart och ett förekommer i yrket, då dessa är något som alltid finns med läraren i skolan och gällande samröret med eleverna. Som lärare har vi uppgiften att inspirera, utveckla och utmana elevernas förförståelse av demokratibegreppet och därigenom forma dem till att bli ansvarstagande medborgare som har respekt för varandra.

Innehållet i styrdokumentet Läroplanen för de frivilliga skolformerna 1994 (Lpf 94) ska diktera vikten av en demokratisk ordning och människösyn. I detta ska läraren vara en knutpunkt för att kanalisera styrdokumentets ambitioner och normativa aspekter, det vill säga hur samhället ser ut och hur skolan ska förhålla sig till detta samhälle. Det är ett politiskt dokument som beslutats av våra svenska politiska företrädare i riksdagen, och därmed är Lpf 94 det kanske viktigaste underlag som läraren har i sin yrkesprofession.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att urskilja de centrala kunskapsstrukturella och formella förutsättningarna för gymnasielärares demokratiundervisning, och därigenom problematisera skolans generella demokratiuppdrag. Med kunskapsstrukturella och formella förutsättningar avses styrdokument, kursplaner för lärarutbildningen i ämnet samhällskunskap samt läromedel för gymnasieskolan. Därav blev frågeställningarna följande:

1.3 Frågeställningar

- Hur beskrivs demokratisynen i styrdokumentet för de frivilliga skolformerna?
- Hur ser demokratisynen ut i samhällskunskapsämnet på lärarhögskolorna?
- Hur framställs demokratisynen i läroböckerna för gymnasieskolan i ämnet samhällskunskap?

2. Demokratins framväxt i det svenska skolväsendet

2.1 Ett samhälle i förändring

Med bildandet av den svenska folkskolan år 1842 förändrades skolans roll och samhällseliga funktion gentemot den tidigare rollen som ett kyrkligt instrument för undervisning och lärdom om kristendomen. Mot bakgrund av 1800-talets komplexa förändringsprocesser, däribland industrialiseringen och urbaniseringen, utvecklades skolan mot den nya tidens efterfrågan och förutsättningar. Pedagogikens innehåll formades av dåtidens politiska och ideologiska fokusering på liberala tankegångar och en ökad individualisering, inlärningsprocessen var mekanisk till sin karaktär och upprepning och repetition var rådande element i undervisningen. Dessa metoder för överföring av kunskap till eleven kallas med ett annat ord för växelundervisning. En del skolhistoriker menar att införandet av folkskolan var ett liberalt utbildningsprojekt med två syften; dels att utbilda och fostra medborgarna, dels att få dem att anpassa sig till det rådande samhällets hierarkiska strukturer (Fridolf & Rydberg, 2002, s. 235). Andra förändringsprocesser inkluderar de inhemska folkrörelserna, som i början av 1900-talet utövade ett stort inflytande över den svenska befolkningen och agerade komplement till skolan som utbildningskälla. Skolan som auktoritet har sedan den tiden också minskat fram till våra dagar (Larsson, 2004, s. 50)

2.2 Skolan som demokratifostrare

Petersson (2009) menar att motargumenten mot en demokratisk ordning och styrelseform har varit den allmänna massans okunnighet i förhållande till den svårhanterliga och komplexa staten. Argumenten för demokratin har istället pekat på en process där lärande och bildning är centrala inslag, där individen och samhällsordningen i längden tjänat på detta. Genom demokratin får individen verktygen till att utvecklas till en fullvärdig samhällsmedborgare, redo att axla ett större ansvar än tidigare gentemot sin omgivning.

Den demokratiska strävan har gått hand i hand med vidgade utbildningsmöjligheter för demos. Dewey (1997) ser två förklaringsmönster till detta; för det första finns det inte något intresse för en demokratisk statsapparat att undanhålla eller neka dess medborgare att tillskansa sig möjligheterna till utbildning, eftersom det krävs individer med utbildning som kan bli folkvalda och anförtrodda att leda landet ifråga. Dewey (1997) menar här att utbildning leder till ett ökat intresse och samhällsengagemang från medborgarens sida, vilket i sin tur är en förutsättning för hela den demokratiska samhällsstrukturen. En djupare förståelse av demokratins nära band till

utbildningens roll manifesteras enligt Dewey genom att demokratin inte enbart är knuten till hur det politiska styret ska utformas, utan även funktionerar som en vital pusselbit när det kommer till de mänskliga relationerna till varandra. Dewey benämner denna samhörighetsprocess som en delad erfarenhet mellan människor. Här sker ett utbyte mellan människor ifråga gällande ens handlingar och intressen, där det sociala mötet manar till samförstånd och eftertanke. Dewey ser genom utbildning nyckeln till en ökad förståelse som överskrider tidigare barriärer i form av klass-, nations- eller etnisk tillhörighet. (Dewey, 1997, s. 127)

Petersson (2009) menar även att individens samspel med ett demokratiskt arbetssätt och tankemönster utvecklar dennes personlighet i samröret med andra individer. Detta vilar på liberala idéer om den fria och förnuftiga individen; denne styr sig själv och fattar beslut baserade på ens egna värderingar och tankar. Samspelet med andra individer ska således inte yttra sig i att individen ifråga endast får ta emot tankar och åsikter från omgivningen på ett passivt plan, utan får verka engagerat, aktivt och ansvarfullt i frihet. Den springande punkten och förutsättningarna för att skapa en fri och självständig individ leder till formandet av en skola där

människan får de kunskaper, färdigheter och självförtroende som krävs för att bli en aktiv samhällsmedborgare. Den demokratiska beslutprocessen bör utformas så att medborgarna engageras i de offentliga angelägenheterna och därmed stärker sina kunskaper och vidgar sina vyer. (Petersson, 2009, s. 161)

Från mitten av 1800-talet och fram till 1960-talet spelade kyrkan fortfarande en central roll för skolväsendet, och deras inflytande över skolans verksamheter manifesterades genom regelbundna inspektioner och fortsatt fokusering på kristendomen som skolämne. Under decennierna efter andra världskriget förändrades skolans roll och den bärande tanken blev att skolan nu skulle fostra demokratiska och ansvarstagande medborgare. Som ett led i demokratiseringsprocessen bildades SECO (Sveriges Elevers Centralorganisation) under 1950-talet, och tjugo år senare började begreppet skoldemokrati alltmer tas i bruk, vilket senare kom att benämnas som elevdemokrati. De som förespråkade och ansträngde sig för elevernas ökade inflytande över skolverksamheten hamnade dock i konflikt med skolväsendets dåtida fasta regleringar, vilket i praktiken innebar att elevdemokratin förblev verkningslös. Dessutom fanns det en oklarhet i vad demokratibegreppet innebar och förutsatte (Fridolf & Rydberg, 2002, s. 236-238) Att utveckla och stimulera elevernas skilda förutsättningar och intressen menar

Larsson (2004) är en av skolans viktigaste uppdrag. Skolan ska också ha uppgiften att odla ett demokratiskt tankesätt hos eleverna och förbereda dem inför mötet med det demokratiska samhället som goda och funktionella medborgare.

Under 1980-talet utökades begreppet elevdemokrati till att också innefatta elevinflytande och elevansvar, men också här fanns en oklarhet i exakt vad eleverna skulle ha inflytande över, samt hur inflytandet skulle organiseras och inom vilken aktuella områden. Under tidsperioden startades projekt för ett ökat elevinflytande, diskussioner gick varma kring val av skollitteratur och arbetssätt för att uppnå detta mål, men i realiteten kom fokus att fortfarande ligga på elevernas kunskaper och lärarnas funktion som kunskapsförmedlare. Elevernas inflytande sågs som ett mindre prioriterat mål. Under 1990-talet utformades nya läroplaner där elevinflytande blev ett centralt element och tillika lagstadgat, vilket gjorde att ansträngningarna för ett ökat elevinflytande fick en fastare grund att stå på. Problemet kvarstod dock att det återigen var av central betydelse att klargöra vad elevernas skulle få inflytande över, vilket krävde en ökad medvetenhet av lärarkåren att låta eleverna delta i utformningen av skolans verksamhet. (Fridolf & Rydberg, 2002, s. 237)

2.3 Demokratibegreppet och skolan

Broman (2009) identifierar demokratiska värden som nära relaterat till hur demokratibegreppet med dess kunskaper och mål för eleverna beskrivs i styrdokumentet. Målen som eleverna ska uppnå i den demokratiska värdemätaren handlar, bland annat om att förstå de demokratiska processerna gällande demokratins framväxt och fundamentala demokratiska principer, men även att kunna arbeta demokratiskt som en del av den praktiska dimensionen av styrdokumentet. Förutom detta ska eleven också kunna fungera som en engagerad medborgare i samhället och vara en viktig komponent i det fortsatta samhällsbygget och utvecklingen. Broman (2009) menar här att det blir en fråga om tolkningar vilka faktiska kunskaper eleverna behöver utrustas med för att uppnå målen. Författaren urskiljer tre typer av kategoriseringar gällande vilka kunskapsformer och områden som återfinns i styrdokumentet.

1. *Demokratiska värderingar.* En kategorisering och indelning i vad som skiljer demokrati och dess värderingar från andra typer av värderingar.
2. *Demokratiska idéer.* Transformeringsen av de demokratiska värderingarna till konkreta idéer gällande beteendemönster och i relation till samhällsorganisationen.

3. *Demokratiska processer.* Beslut som fattas av politiska företrädare i den demokratiska processen ställs i relation till vilka möjligheter som finns gällande ett aktivt deltagande av demos i det politiska livet.

Dessa tre sidor av styrdokumentens betoning på demokrati saknar dock konkreta lösningar rörande vad som ska inkluderas i undervisningen. (Broman, 2009, s. 37)

Bronäs (2000) pekar på att demokratibegreppet i samhällskunskapsböckerna för gymnasieskolan har framträtt i en relativt oförändrad form under många år. Författaren menar att detta kan bero på att läroboksförfattarna ifråga har formulerat demokratibegreppet utifrån Sveriges grundlagar och hur demokratibegreppet formuleras i den lagstadgade texten. Grundlagarna har då tjänat som underlag för att framhäva centrala bitar ur demokratin i Sverige. (Bronäs, 2000, s. 131) Den svenska demokratin kan även luta sig tillbaka mot ett mångårigt traditionsskapande vilket gett en demokratisk stabilitet, grundlagt under långa perioder av oförändrade regeringsbildningar. Detta har format och påverkat vårt närmande såväl som vårt bruk av demokratibegreppet. I läroböckerna i samhällskunskap formuleras demokratibegreppet kring faktaformuleringar knutna till statens skelettmässiga konstruktion och användningsområden, snarare än att lägga tyngdpunkten på demokratibegreppet i sig eller på en djupare analys av de politisk filosofiska aspekterna. Det saknas också en vidare problematisering och resonering kring begrepp i relation till själva demokratibegreppet. Istället formuleras begreppen i enlighet med dess innehåll i sak. (Bronäs, 2000, s. 131)

2.4 Tidigare forskning

Många studier har gjorts gällande skolan och demokratins roll i skolväsendet. Samtliga forskare vars texter vi tagit del av fastställer att demokrati och skola är två begrepp som tillsammans förekommer frekvent från politiskt håll. Trots detta är själva begreppet demokrati omtvistat. Bronäs menar att ”Alla tycks ta för givet att ordet uppfattas och förstås på ett visst sätt”. (Bronäs, 2009, s. 11) Vidare menar författaren att den yngre generationen och den fostran som ska riktas till dem, grundar sig på demokratiska värden. Det Bronäs (2009) lyfter fram i sin avhandling med titeln *Demokratins ansikte – En jämförande studie av tyska och svenska samhällskunskapsböcker för gymnasiet*, är att framhålla det reella elevinflytandet som finns i skolan. Bronäs (2009) menar vidare att en undersökning och jämförelse över både svenska och tyska samhällskunskapsböcker kan lyfta fram en ökad förståelse för hur läroböckerna framställer demokrati, och hur denna framställning i sin tur når eleverna. Bronäs ligger även bakom publikationen *Demokrati i samhällsundervisningen – kunskap eller fostran?* (2003) där

författaren tar upp problematiken kring hur själva fostringen av eleverna till att bli demokratiska medborgare har gått till. Några problemformuleringar som tas upp behandlar vilka värden som eleverna ska ta till sig, synen på kunskap i relation till fostran och hur denna bild har förändrats över tid. Samhällskunskapsämnet berörs också och Bronäs (2003) tar upp forskningens olika inriktningar, såsom att antingen luta sig åt ramverk som kursplaner och läroplaner för att styra undervisningen åt ett visst håll, eller att forskningen koncentrerat sig på undervisningen i sig och lärarens roll och relation till eleverna.

I likhet med Bronäs vill också Cecilia Eriksson med sin studie *”Det borde vara att folket bestämmer” – En studie av ungdomars föreställningar om demokrati* (2006) belysa demokratin utifrån ett elevperspektiv. I författarens studie framgår syftet att undersöka ungdomars föreställningar om vad demokrati är och innebär. Eriksson (2006) menar vidare att hennes avhandling avskiljer sig från annan väsentlig forskning kopplad till elevdemokrati, eftersom studien inriktar sig på en medborgarsyn gällande vad betydelsen av demokrati kan innebära.

Vidare forskning kopplad till skolan och demokratin är Lena Carlssons avhandling *Medborgarskap som demokratins praktiska uttryck i skolan – diskursiva konstruktioner av gymnasieskolans elever som medborgare* (2006) som inriktar sig på gymnasieelever och deras roll som medborgare i ett demokratiskt samhälle. I fokus ligger det offentliga samtalet och samhällets förväntningar på ett deltagande från dessa gymnasieelever i en demokratisk ordning som vårt samhälle utgör. Även Åsa Brumarks forskning *Den formella skoldemokratins roll för medborgarfostran och elevinflytande* (2010) behandlar elevdemokrati ur ett medborgligt perspektiv. Författaren tar även upp problematiken kring elevers brist på motivation till att engagera sig och bruka sitt elevinflytande inom skolan, framförallt gällande elevråd.

Anders Broman (2009) skriver i sin avhandling *Att göra en demokrat? – Demokratisk socialisation i den svenska gymnasieskolan* att ”behandla skolans effekt på elevernas demokratiska orientationer, detta sker genom en studie av den svenska gymnasieskolan”. (Broman, 2009, s. 14) Vidare menar Broman (2009) att det finns en osäkerhet gällande den svenska skolans roll som demokratisk socialisationskälla, och huruvida skolan i detta avseende är stark eller svag. Författaren lyfter också fram ovetskapen gällande den svenska skolans framgångar med att socialisera eleverna. Syftet med avhandlingen är att ”bidra till förståelse om den demokratiska socialisationsprocessen och särskilt den betydelse som skolan kan ha i denna process”. (Broman, 2009, s. 15) Det Broman (2009) pekar på i sin grundhypotes är att skolan och undervisningen bildar ett ramverk i vilket den demokratiska orientationen kan skapas.

I Tomas Englunds publikation för Skolverket *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar* (2000) behandlar författaren det deliberativa samtalet, knutet till värdegrund och demokrati, vilket

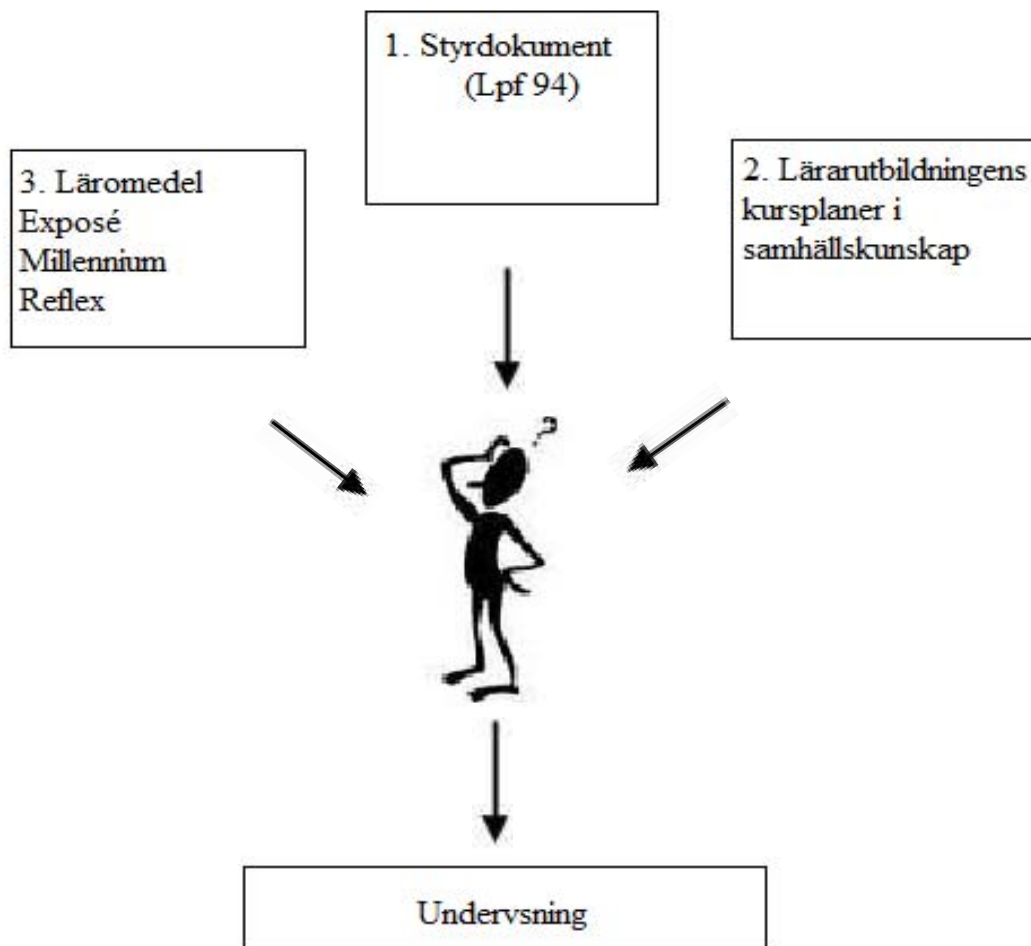
innebär för aktörerna samtal om något som berör dem genom att skilda perspektiv kommer upp till ytan och ett problem växer fram och att frågor ställs samt det egna perspektivet därmed utmanas. (Englund, 2000, s. 7)

Englund (2000) beskriver de karaktäristiska dragen av det deliberativa samtalet, som ett forum där diverse argumentationer och perspektiv ges utrymme och får tillfälle att mötas. Detta samspel fodrar därmed en ömsesidig respekt och tolerans gentemot varandra. Med detta menar författaren att förmågan till öppenhet och lyhördhet blir centrala faktorer i mötet med andra åsikter. Här finns en konsensusstanke där den gemensamma viljan blir en överenskommelse (en diplomatisk lösning). I värdegrundsundervisningen blir det demokratiska spelet aktuellt och läraren och eleverna utvecklas genom resonemang och samtal om denna värdegrund. (Englund, 2000, s. 6)

Forskning som anknyter till själva lärarutbildningen och dess politiska innehåll får en redogörelse genom Jörgen Johanssons forskningsrapport *Politikundervisning vid lärarutbildningarna i Sverige – En översiktlig analys av kursplaner i samhällskunskap* (2009), där författaren gör en överblick av samtliga lärarutbildningar i Sverige och deras framställning av samhällskunskapsämnet. Fokus ligger på hur ämnet utformas genom metodologiska och politiska utgångspunkter. Här finns även en didaktisk dimension som kopplas till lärarens yrkesroll. Rapporten baserar sig således på ett mer övergripande perspektiv och ger en generell föreställning över samhällskunskapsämnets utformning.

3. Metod och material

3.1 Material

Figur 1. Förutsättningar för lärarens demokratisyn.

Som bilden visar har läraren tre komponenter som tillsammans utgör lärarens formella och kunskapsmässiga förutsättningar för sin demokratisyn. I uppsatsen används (1) *styrdokument* som en av lärarens förutsättningar därför att styrdokumenterna utgör skolans normativa och demokratiska aspekt. Det är i detta styrdokument, för vår studie Läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf 94), som riktlinjer finns för skolan och dess relation till demokratin. Den anger också riktlinjer och mål som baserar sig på värderingar och normer men även en människosyn där människan beskrivs som en förnuftig, rationell, social och jämlik varelse. Lärarens andra förutsättning för att få en djupare demokratiuppfattning är de (2) *kursplaner*

som läraren har utbildats från, där syftet med kursplanerna är att bilda och utbilda lärare i demokrati. Lärarens stöd i sitt yrkesutövande blir bland annat (3) *Läromedel* som kan tjäna som en inspiration för läraren, där han eller hon kan hämta en systematisk uppdelning av det aktuella ämnet i fråga, liksom diskussionsfrågor till eleverna. Dessa tre förutsättningar mynnar sedan ut i lärarens praktiska utövning i klassrummet till eleverna.

3.2 Urval

Valet föll på att göra uppdelningen mellan de tre stora demokratiteorierna; republikanism, liberalism och strukturalism eftersom dessa grundar sig på ideologiska utgångspunkter som förekommer hos politiska företrädare, och därigenom återspeglas i de offentliga publikationer som utgör det aktuella styrdokument (Lpf 94), vilket därmed blir analysmaterialet till studien. Var och en av dessa tre demokratiteorier har också olika synsätt på människan, demokratin och samhället, vilket öppnar upp för djupare analyser och förståelse av verklighetens komplexitet. I uppsatsen har styrdokumentet och läromedlen som använts behandlats utifrån dessa tre demokratiteorier, däremot när det gäller kursplanerna inom lärarutbildningarna i samhällskunskap har vi istället valt att analysera alla fem lärosäten tillsammans och sedan analysera demokratiteorierna på dessa fem. Detta eftersom att texten i kursplanerna inte är så utvecklande att en djupare analys kan göras på ett tillfredställande sätt.

Anledningen till valet av Lpf 94 baserar sig på uppsatsens fokus på gymnasielärarens demokratisyn, vilket i sin tur involverar lärarutbildningarnas kursplaner i samhällskunskap som ska forma morgondagens gymnasielärare, samt läromedlen *Exposé A, B* (2003), *Millennium A, B, C* (2008) samt *Reflex A, B, C* (1995) som samtliga är inriktade mot gymnasieskolan. Dessa tre läromedel valdes ut eftersom de är mest tillgängliga hos respektive förlag; Liber, Bonnier och Gleerups.

Valet blev lärarutbildningen eftersom utbildningen är en viktig grundsten i ett demokratiskt samhälle, då det är inom skolan som eleverna ska få en demokratisk fostran som belyser samhällets normer och värden. Det är från lärarutbildningen som läraren får en demokratibildning som ska spegla det svenska skolväsendet och i slutändan kunna påverka, engagera och fostra elever i enlighet med styrdokumentens demokratiska visioner. Denna uppsats inriktar sig på samhällskunskapsämnet eftersom att det är inom detta ämne som demokratiteorierna berörs och analyseras i vidare mening. All skolverksamhet ska vila på en demokratisk grund är det inom samhällskunskapsämnet som demokratibegreppet belyses i ett bredare undervisningssyfte. De lärarutbildningarnas kursplaner som studien fokuserar kommer

från Malmö högskola, Linnéuniversitetet, Högskolan Kristianstad, Stockholms universitet och Göteborgs universitet. Lärosätena valdes på grund av sin geografiska spridning och storlek, för att få ett så varierat underlag som möjligt för studien. De utvalda universiteterna och högskolorna hade också de mest aktuella kursplanerna i samhällskunskap. Lärosäten som Umeå universitet och Högskolan Dalarna sorterades av denna sistnämnda anledning bort från vår studie.

Gällande litteraturanvändningen för uppsatsen har boken *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi* (2005) av David Held använts frekvent genom teori- och analysdelen, detta eftersom Helds verk är omfångsrikt då det omfattar republikanism, liberalism och strukturalism i vidare mening, med medföljande beskrivning, analys och diskussion av författaren ifråga. Held är professor i politik och sociologi och *Demokratimodeller* är ett standardverk ifråga om forskning om demokratiteorier och modeller.

För avsnitten som specifikt behandlar liberalism och strukturalism har dock även ursprungskällor använts; för liberalismen används filosofen John Stuart Mills *Om friheten* (1984) som sedan den ursprungliga publikationen 1859 betytt avsevärt för den liberala demokratiteorins utformning. Den andra boken är filosofen och nationalekonomen Karl Marx *Människans frigörelse: Karl Marx ungdomsskrifter i urval och översättning av Sven-Eric Liedman* (1995), som är en sammanställning och utdrag av Marx mest populära och genomslående skrifter och som utgjort strukturalismens huvudkärna (ett alternativt namn på strukturalism är marxism, dock använder vi det förstnämnda begreppet eftersom det mer konkret belyser ideologins synsätt på människan, demokratin och samhället).

För republikanismen valdes ingen annan källa än Held eftersom vi bedömde att underlaget i *Demokratimodeller* var tillräckligt för studien inom denna ideologi. Utvecklingen inom den republikanska demokratiteorin har varit en omfattande process sedan uppståndelsen under renässansperioden mellan 1350-1600-talet, och Held beskriver den historiska utvecklingen på ett utförligt sätt och relaterar till hur republikanismen ser ut idag. Detta medförde att vi inte valde att inkludera personligheter som till exempel 1500-tals filosofen Machiavelli vars idéer om det politiska styret inte är aktuellt idag.

3.3 Metod

I analysen använder vi oss av tre demokratiteorier; republikanism, liberalism och strukturalism som var och en ger en förklaring av verkligheten. Denna verklighetsuppfattning grundar sig på en människosyn och begrepp knutna till människan, gruppen och samhället. Teorierna används

som verktyg för att vidare förstå och analysera de kunskapsmässiga och formella förutsättningar som utgör lärarens demokratisyn. Detta innebär att vi i uppsatsen får tre stycken analysmodeller på var och en av lärarens förutsättningar. Detta eftersom att verklighetsuppfattningen inte är enhetligt utan det finns olika synsätt och perspektiv på samhällets utformning, utveckling och människorna som ingår i denna kontext.

Analys utgår från en idéanalys av textinnehållet i styrdokumentet, kursplanerna och läromedlen i samhällskunskap. Enligt Bergström och Boréus (2005) kan en idé betraktas som en konstruktion av en tanke, som till skillnad från andra intryck och attityder, utmärks den av kontinuitet. Författarna redogör vidare för begreppet som en tankeskapelse, som en föreställning om verkligheten som en värdering av företeelser eller föreställningar gällande handling. Idag uppfattas ideologier som en samling idéer som rör samhället och politiken. När begreppet ideologi presenteras åsyftas som oftast diverse betydelser, såsom exempelvis en systematisk sammanställning och målinriktning av olika politiska ståndpunkter, eller som utopier. Dessa fungerar även som abstrakta föreställningar. (Bergström & Boréus, 2005, s. 150) Begreppet ideologi kan användas i olika innebörder: det förstnämnda definieras som en idékonstruktion, det andra som ett synsätt på ideologi i form av begrepp, som exempel att se ideologier som åskådningar, vilka bidrar till en sammanhållning i samhället eller legitimering av specifika intressen. (Bergström & Boréus, 2005, s. 151)

Gällande svensk ideologiforskning har statsvetarprofessorn Herbert Tingsten gjort en indelning och tagit upp ideologins tre element:

- Grundläggande värdepremiss, vilket kan förklaras som en specifik syn på rättvisa eller på människans natur
- Verklighetsomdömen, till exempel då två olikartade ideologier brukar samma begrepp och termer i förhållande till omgivningens skeenden och relationer, men där begreppsskildringen innehåller olikartade syften
- En konkretiserad dimension av idéerna där handling sätts i fokus för samhällsutformningen (Bergström & Boréus, 2005, s. 151-152)

Vad som utmärker Tingstens definition på verklighetsomdömenas plats är ideologin. Detta leder till att ideologier, i likhet med teorier, kan bli föremål för prövning. Den empiriska dimensionen förutsätter att verklighetsomdömen ska kunna granskas eftersom en ideologi bland annat består av olika verklighetsomdömen, vilket i sin tur kan leda till att en ideologi kan prövas vetenskapligt. Inom den vetenskapliga ramen blir ideologierna en måltavla för idékritik,

vilket öppnar möjligheterna att ta ställning för eller emot ideologin. Gällande Tingstens definition använder han sin modell för att diskvalificera ”felaktiga” ideologier såsom marxism och nazism. Kritiker har dock ställt sig tveksamma till Tingstens verklighetsomdömen och den centrala roll han sätter på dem i relation till ideologierna. (Bergström & Boréus, 2005, s. 151-152)

I analysen använder vi oss av en textanalys som syftar till att avslöja texternas ideologiska grunder. Ideologi består av en synlig del och en dold agenda. Textanalysen som görs här syftar till att synliggöra de bakomliggande ideologiska idéerna och begreppen som utgör demokratisynen. Analysen utgörs av tre steg, första steget är att analysera texten i sig, andra steget är att konkretisera den dolda agendan genom att ställa hypotetiska frågor, vilken verklighet handlar texten om?, frågan syftar till att synliggöra textens utgångspunkter i det ändamål den används i. Tredje steget är att beskriva den omgivande verkligheten. Det som synliggörs är vad de olika texterna tar upp och vilka begrepp som används samt vilka andra ideologier som är motpoler. Det som också ska synliggöras är vilket mål texterna har i det rådande samhället. (Bergström & Boréus, 2005, s. 166-167)

3.3 Metoddiskussion och problematik

Svårigheter som finns med metoden är att begrepp förändras över tid och formas av samhällets utveckling. Av denna anledning blir texter som innehåller ideologiska idéer vars begreppsanvändning sedermera blir partisk. Det vill säga att även om samma begrepp förekommer i en text spelar betydelsen stor roll ur ett sammantaget perspektiv. Därför görs analysen med inriktning på begrepp och formuleringar som får olika betydelse beroende på vilken ideologi som följs. Begreppen och formuleringarna visar även på vilka idéer som är allmänt rådande och som har starkast betydelse i dagens samhälle. (Bergström & Boréus, 2005, s. 181)

En annan problematik med att applicera demokratiteorier på styrdokument, kursplaner och läromedel för vidare analys och förståelse är att demokratiteorierna kan innehålla abstrakta och suddiga formuleringar som rör människan och hennes relation till samhället, det vill säga att demokratiteorierna grundar sig på politisk filosofi och därmed kan bli svårförstådda. Demokratiteorierna, för denna uppsats republikanism, liberalism och strukturalism, är samtliga ideologiska föreställningar som kan uppfattas som tung läsning, även begreppsanvändningen som kan förekomma i texter av detta slag kan förefalla svårtillgängliga att tyda. För att undgå

problemet har vi försökt att så strukturerat som möjligt beskriva dessa tre demokratiteoretiska var för sig i det teoretiska avsnittet i uppsatsen.

Svårigheter med materialet har bland annat varit att lärarutbildningarnas kursplaner i samhällskunskap varit svårtillgängliga via hemsidorna, och att somliga har varit väldigt daterade i förhållande till mer aktuella kursplaner. Dessutom har enskilda lärosäten inte bedrivit någon samhällskunskapsundervisning terminsvis, utan istället haft kurserna vid varierande och oregelbundna terminsgångar. Vi sorterade då bort dessa lärosäten eftersom ambitionen har varit att basera vårt material på så aktuella kursplaner som möjligt. Gällande de tre läromedlen saknas nivå C i Exposé. Valet föll ändå på Exposé eftersom den förekommer som läromedel i ämnet samhällskunskap i många skolor. Det som också gjorde det svårt att analysera materialet var att kursplanerna inte är så pass djupgående utan mera övergripande förklaringar kursernas innehåll. Det som också blir ett bortfall är att undersökningen inte tar del av vad som sker under seminarier, föreläsningar och utdelning av material i skolorna, det vill säga själva undervisningsaspekten mellan lärare och elever.

4. Utbildning och demokrati: En teoretisk utgångspunkt

4.1 Republikansk demokratiteori

Republikanismen hämtar sina föreställningar från så väl antiken som renässansens idéer om politiska sammanslutningar och gemenskaper, det vill säga synen på människan som en social varelse. Där de politiska strukturerna ska omfatta autonomi från omgivande maktenheter till exempel andra stater. I den gemensamma maktfördelningen som medborgarna accepterat skapas etik, moral och värderingar. Syftet med denna politiska ordning är att skapa stabilitet där det gemensamma bästa för alla medborgare sätts i främsta rummet. (Held, 2005, s. 64)

Föreställningen om ”det goda livet” och vilka normer och värden som ska inkluderas i detta vilar på kristen idétradition som handlar om hur människan ska förhålla sig till varandra och till de styrande. Inom kristendomen finns till exempel utbredda tankegångar om vad som är gott respektive ont, rätt respektive fel. (Held, 2005, s. 58) Utifrån dessa normer och värden formas samhället som en helhet där alla har sin givna plats och där målet blir ett liv i frihet och lycka tillsammans. (Held, 2005, s. 60)

Held (2005) menar att det inom republikanismen existerar tre starka begrepp: frihet, självstyre och den aktive medborgaren. Republikanismen berör frågor som rör familj, relationer, värden och normer som då ska finnas i det rådande samhället för att skapa stabilitet, trygghet och ordning men även frihet. (Held, 2005, s. 86-87)

Den republikanska demokratiteorin baserar sig även på idéer om en autonom samhällsmedborgare i en likaledes självständig stat, som till exempel de italienska politiska maktcentra som uppstod under medeltiden mot bakgrund av kyrkans och kungars maktinnehav. Under renässansen hade medborgarna i dessa stater bildat egna lokala rådssammansättningar och således bildat ett frö till en slags demokratisk ordning. Även om dessa politiska strukturer inte skulle anses vara demokratiska idag (till exempel utgjordes medlemmarna endast av män med ansedd egendom, precis som i antikens Grekland), var detta ändå betydelsefullt eftersom tankar om självständighet gentemot en tid av despoter, kyrklig överhöghet samt auktoriteter hade bildats och konkretiserats genom bildandet av valdistrikt och en hierarkisk politisk struktur rådsmedlemmarna sinsemellan. (Held, 2005, s. 86)

Det aktiva deltagandet fodrar olika verktyg, däribland det aktiva valet till det styrande rådet. För att detta ska fungera, ska det finnas konkurrerande samhällsgrupper, som försvarar och främjar sina respektive intressen. För att konkurrensen ska fungera måste det finnas yttrande- och föreningsfrihet, men också en fungerande rättsstat. Inom staten måste det finnas en lagstiftande och en verkställande makt, som inte är i beroendeställning till varandra. Den verkställande makten måste utses genom aktiva val. (Held, 2005, s. 86)

Begreppet medborgare har sin historik i antikens Grekland, där begreppet medborgare innebar en individ vars rättigheter omfattade beslutsfattande och domslut. En central tanke inom teorin är att människans förvandling till medborgare fodrar politisk stabilitet som därmed ger frihet. Denna personliga frihet kräver delaktighet i det politiska livet, saknas detta självstyre finns risken för maktmissbruk från andra parter. (Held, 2005, s. 63-64)

Denna tidiga republikanism har som centrala tankar också den politiska gemenskapen av ärbara medlemmar, som åtnjuter frihet och självbestämmande tillsammans. På detta sätt undviker medborgaren att utsättas för dominans. Samtidigt ska det finnas en maktbalans mellan folket, aristokratin och monarkin, det som sammanflätar dessa maktbaser är aktivitet i det offentliga livet och politiken. (Held, 2005, s. 63)

De politiska målen blir gruppen bästa i första hand, individens personliga behov i andra. I Held framlägger Rousseau sina tankar om medborgarskapet: detta var det främsta upphöjandet en individ kunna uppnå, med detta skapas en legitim ordning baserad på den egna sammanslutningens överenskommelser. Hos Rousseau låg det en väsentlig skillnad mellan den ”allmänna viljan” och ”allas vilja”, då den förstnämnda avser hela gruppens gemensamma intressen medan den sistnämnda är personliga och egna. I detta ska inte medborgarna behöva följa lagar och regler som de själva inte har beslutat över. (Held, 2005, s. 79-84)

Rousseau menade att medborgarnas gemensamma intressen skulle sammanfalla med staten. Det vill säga att staten inte skulle vara i mot relation till individen eller gruppen. Folket är inte fritt om de inte accepterar den makten de själva valt ansåg Rousseau. En åtskillnad sker mellan självstyre och frihet där en kombination av dessa två inte är möjlig eftersom att de påverkar varandra negativt. Om alla skulle handla som de själva vill i enighet med den egna personliga viljan (allas vilja) så skulle den allmänna viljan undermineras. Rousseau menade att den egna personliga viljan inte fick bestämma över den allmänna viljan eftersom att detta leder till

ofrihet. Målet är att frihet uppnås genom en aktivitet för att skapa det bästa möjliga för den allmänna viljan och genom detta skapas jämlikhet. (Held, 2005, s. 83-84)

Inom den utvecklande republikanismen ligger förutsättningarna i att medborgarna förefaller såväl ekonomiskt som politiskt jämlika, i detta skapas de bästa förutsättningarna för den frihet som i slutändan leder till största möjliga lycka för alla parter. I praktiken formas de politiska institutionerna mellan den lagstiftande och verkställande makten som ska garantera och säkerställa den politiska dagordningen och funktionen. Genom återkommande val ska medborgarna som är valberättigade kunna utse företrädare som svarar för kollektivets intressen. Detta system förutsätter dock att medborgarna innehar egendom och ett samhälle som inte har inträtt i den industriella åldern. (Held, 2005, s. 86)

4.2 Liberal demokratiteori

Enligt Held (2005) finns det inom den liberala demokratiteorin vissa begrepp så som frihet, medborgarskap, rättigheter, rationalitet, förnuft och individualism. Dessa utgör grunden för den demokratiska styrda staten. När det gäller begreppet frihet tar den kända filosofen John Stuart Mill (1984) upp just vad frihet innebär i skriften *Om frihet*. Författaren tar upp två olika variationer på begreppet frihet, *frihet till* (positiv frihet) och *frihet från* (negativ frihet).

Inom liberalismen förespråkas frihet från (negativ frihet). I liberal demokratiteori vilar tankegångarna och principerna på den enskilde individen som ska befinna sig i ett läge fritt från överhängande statlig ingripande. Som vidare märks i Held (2005) så finns det en stark gemenskap mellan individ och frihet där individen i största möjliga mån ska få möjligheten att välja, tycka och på basis av rationalitet och förnuft och därigenom forma sitt liv och sin framtid. Med rationalitet menas att individen i sitt val ska ha en logisk förklaring till varför han eller hon agerade på ett visst sätt. Med begreppet förnuft ska individen också i sitt val använda sin kunskap. Därför blir utbildning en viktig del av liberalismens kärna. Utan kunskap kan individen inte göra förnuftiga och rationella val. (Held, 2005, s. 154) Enligt Held (2005) fodrar detta ett samhälle där förutsättningar och omständigheter finns som möjliggör att individens frihet blir så genomgripande som möjligt.

Den liberala demokratiteorin måste ett värnande om individens privatliv finnas – i ämnen som rör politik, ekonomi och religion ska då individen själv få avgöra vad som är bäst för denne. Det som utgör liberalismens kärna blir att individen, den enskilda människan, föds med vissa

av naturen givna rättigheter som inte får inskränkas. Liberalismen förklarar begreppet rättighet så som att medborgarna ska ha rätt till yttrande-, tryck- och valfrihet. Rättighet inom den liberala tanken innebär till exempel inte att alla ska ha samma ekonomiska förutsättningar. (Held, 2005, s. 101-102)

Individen blir beroende av de politiska strukturer som existerar eftersom de garanterar att individerna får möjligheter att fullfölja sina personliga mål. Med politiska strukturer menas staten och dess politiska organ och institutioner. Inom den liberala demokratin finns en problematik eftersom, å ena sidan ska alla individer få leva i största möjliga frihet och jämlikhet (naturliga rättigheter), å andra sidan så vill inte en liberal att staten ska bli allt för omfattande och inkräkta på dessa naturliga rättigheter. (Held, 2005, s. 107-108)

Tankegångarna om de naturliga rättigheterna hämtar sin kraft från John Locke som hävdade att människan från början har existerat i ett naturtillstånd i vilket hon har haft fullständig frihet att avgöra sina egna handlingar, hennes egendom och sig själv. I denna värld utgörs den enda inskränkningen av den naturliga lagens givenhet. Locke menar vidare att den naturliga lagen innehåller grundläggande moraliska levnadsregler, vilka innehåller förbud mot självmord, omtanke om sin medmänniska och får inte inskränka den andres suveränitet. Den naturliga lagen kan förstås av människor eftersom dessa enligt Locke är förnuftiga. (Held, 2005, s. 107)

Den naturliga lagen som Locke menar skapas ett samhälle där individerna kan uppnå ett stadiet av fullständig frihet och jämlikhet sinsemellan. Friheten stipulerar att individerna får fullgöra sina egna liv som de vill, men att hänsyn måste tas till de andra individernas friheter. (Held, 2005, s. 107)

Den liberala demokratiteorin tar upp två inriktningar: *beskyddande demokrati* och *utvecklande demokratiteori*. Som Held (2005) påvisar är individens frihet det begrepp om liberalismen utgår ifrån. Den beskyddande demokratin innebär att individens frihet i största möjliga mån ska garanteras. Detta leder enligt Held (2005) till att en problematik uppstår inom liberalismen i förhållande till statsmakten: hur stark ska den vara för att kunna slå vakt om individens friheter och rättigheter, och samtidigt inte låta individens privategendom och intressen begränsas? Två inflytelserika personligheter i konstruktionen av den så kallade beskyddande demokratin var Jeremy Bentham och James Mill. För att garantera individens frihet, rätt till egendom och handel, krävdes i relationen till statsmakten att de politiska valen som vara hemliga och regelbundet återkommande och det skulle existera en konkurrensbaserad situation mellan

politiska, folkvalda företrädare. Alltsammans skapar ett politiskt klimat där individerna får möjligheten att, på basis av förnuft, frihet och rationalitet, välja, utvärdera och fundera över val av politiska företrädare och ledare. Ett balanstänkande finns som involverar frihet gentemot auktoritet, den politiska makten gentemot individens rättigheter. (Held, 2005, s. 117-118)

När det gäller den utvecklande demokratin är den representativa styrelseformen den stora demokratiförespråkaren. Här framlägger Held (2005) Mills tankar om demokratin som ett instrument mot en växande, alltför byråkratisk statsapparat. Problematiska frågeställningar hos liberalismen berör hur stor demokratins utbredning egentligen ska vara och statens befogenheter gällande aktioner i medborgarnas liv. Med det representativa styret finns flera fördelar gentemot det antika Greklands direktdemokratiska struktur: i ett land med en stor befolkning blir detta system ohållbart, orealistiskt och otympligt. Med ett representativt styreskick kan medborgarna lättare övervaka statsmaktens funktion, med ett parlament som ska garantera medborgarnas önskemål och frihet. Denna politiska ordning blir också centrum för förnuft och rationalitet. Held framlägger dock Mills problematik gällande medborgarnas kunskap, eller rättare sagt brist på den. Ska alla medborgare ha lika mycket att säga till om, oavsett utbildning? (Held, 2005, s. 140-141)

I Held (2005) framkommer Schumpeters teser om en förändrad demokratiuppfattning från det klassiska demokratibegreppet från antikens dagar. Enligt Held ville Schumpeter betona en såväl normativ användning för demokratibegreppet som en fokusering på demokrati baserad på empiriska analyser och slutsatser. I fokus låg hur samhället skulle kunna praktisera demokratin i förhållande till medborglig aktivitet och samverkan. Schumpeter var dock kritisk till Marx och Rousseaus skrifter om en *deltagardemokrati* utan eftersökte en *beskyddande liberal demokrati*, som skulle undvika en mobilisering av demos som i Schumpeters ögon kunde vara potentiellt hotfull och riskabel, med hänvisning till de kommunistiska och nazistiska sammanslutningarna under 1900-talet. Held (2005) beskriver också Schumpeters starka influenser av Weber och sedermera hans vidareutveckling av demokratibegreppet, där Schumpeter såg demokrati som en politisk metod i vilket makthavare fattar politiska beslut, understödda av ett institutionellt ramverk i form av lagar och administreringar. Syftet är att främja ett samspel mellan folkvalda makthavare och staten där dessa politiska företrädare ges de politiska verktygen att besluta i viktiga frågor.

Held (2005) menar vidare att Schumpeter såg konkurrensen mellan politiker som i sin tur organiserar sig i partigrupperingar för att vinna makt som själva grundkonstruktionen av det

politiska livet. Den demokratiska rollen som medborgaren tilldelas blir således att han eller hon sedermera går och röster på någon av dessa rivaliserade politiker med jämna mellanrum. Syftet med denna process blir då att utse makthavare som formar regering och styr landet ifråga. Demokratin är då ingen kraft i sig som främjar social jämlikhet och gemenskap mellan människor, utan något praktiskt och instrumentellt som människan utför. Demokratin för medborgaren manifesteras genom att aktivera och göra bruk av sin rösträtt vid vissa angivna tidpunkter. Vidare anser Schumpeter i Held (2005) att politiska åtaganden inte ska blandas ihop, till exempel den politiska viljan att skapa ett rättvisare samhälle, med demokratin i sig, eftersom diskussionerna angående *formen* för hur den politiska beslutsfattningen går till, överskuggas av *vilka* politiker eller partier individen ska välja vid val.

4.3 Strukturell demokratiteori

Karl Marx och Friedrich Engels som företrädare för en strukturell demokratiteori riktar sin kritik främst mot liberalismen och dess syn på den enskilda individen som en fri och suverän varelse med rätten att inneha egendom. Författarna menar att människans utveckling ligger i relationerna till varandra och att människan således är en social varelse som tillsammans driver den samhälliga utvecklingen framåt. Relationerna mellan individerna sammanfaller med människans naturliga tillstånd, det vill säga att människan definieras utifrån sin sociala kontext alltså de relationer som människorna har till varandra. (Held, 2005, s. 156)

I samspelet mellan individer blir samhällets klassindelning, där det finns en styrande överklass och en styrd underklass, enligt strukturalismen källan till förståelse för relationerna mellan människor. Denna klassindelning leder till konflikt eftersom de olika klasserna har skilda intressen och behov. Målet för strukturalismen är ett samhälle utan klassystem och där total jämlikhet råder i alla avseenden. (Held, 2005, s. 156-157)

Marx tar också upp människans bundenhet till sitt arbete och i vad arbetet leder till som bland annat är tillfredsställelse och lycka. Arbetet är en integrerad del i att vara människa och med artväsen menar Marx är det som skiljer människan från djuren som drivs av sina instinkter. Människan drivs i stället av mål medveten aktivitet och kreativitet i förhållande till sin omgivning där arbetet blir centralt. Marx ser en problematik i arbetets förändrade natur det vill säga då arbetet blir monotont, repetitivt och enahanda, det vill säga då arbetsuppgifterna exkluderar något som helst inflytande över arbetsprocessen och slutprodukten. Ett exempel på detta är fabriksarbete som underordnat sig kapitalistiska förhållanden till produktionen och den

fria marknadens krav. Alienation innebär att människan bli främmande för sig själv och det som gör henne mänsklig. (Held, 2005, s. 174)

Några nyckelbegrepp i den strukturella demokratiteorin har sitt ursprung i den ekonomiska demokratisynen. Detta kommer sig av att kritiken just mot den liberala demokratiteorin där Karl Marx och Friedrich Engels bland annat riktade sin kritik mot den liberala föreställningen om den öppna marknaden, individens som en fri varelse i detta system och statens passiva roll. (Held, 2005, s. 155) Den strukturella demokratiteorin utgår från att strukturer styr och påverkar samhällsutvecklingen. I stället för enskilda aktörer (individer) är det kollektiva sammanslutningar och grupperingar som påverkar staten och framförallt demokratin. Karl Marx och Engels baserar sin kritik på en klassindelning där en individs sociala och ekonomiska tillgångar och medel, ålder och kön kan sättas in i en större klasstruktur. Marx och Engels såg i den liberala demokratiteorin att dessa reella förutsättningar hade förbisetts till förmån för en tanke om alla individers lika rättigheter och frihetliga mål. Uppdelningen i rika och fattiga skapar ett ojämlikt samhälle där friheten baserar sig på ovan nämnda tillgångar, som i sin tur varierar kraftigt mellan individer. (Held, 2005, s. 156-157) Det är relationerna mellan människor i samhörighet som format och drivit de historiska och politiska processerna. (Held, 2005, s. 156)

Nyckelbegreppen som Held (2005) framhåller gällande den strukturella demokratiteorin är, rättvisa, klass, kollektiv, jämlikhet, staten, kapitalism, äganderätt och frihet. Inom den strukturella demokratiteorin innebär klassbegreppet, att samhället är indelat i olika grupper som klassificeras utifrån ägande och egendom (rika – fattiga). Dessa grupperingar behandlas olika enligt Marx och Engels, på grund av hur mycket de äger. Dessa grupper innehar också de högsta positionerna i samhället och beskyddas av de institutioner och organ som utgör staten. Marx (1995) menar att privategendomens borttagande innebär att människan får möjligheten att bli människa igen. Det vill säga att människan under borttagandet av den privata egendomen uppnår en frigörelse. Den liberala demokratin blir därmed enligt Marx och Engels ett bevarande av klasstrukturen. (Held, 2005, s. 176)

Klasstrukturen blir i sin tur det som kväver friheten. Begreppet frihet innebär i den strukturella demokratiteorin att klasssystemet ska avskaffas eftersom att människan enligt Marx först då kan uppnå verklig frihet och lycka. Marxs människosyn är att människan är en social varelse som endast kan finna tillfredsställelse i ett socialt samspel. Inom äganderätten ska det finnas en

jämlikhet mellan tillgången i produktionsmedlen och att det som produceras ska fördelas lika mellan människorna. (Held, 2005, s. 157)

Den slutsatsen som kan dras gällande de olika demokratiteorierna är att republikanismen i första hand inriktar sig på självstyre och att medborgarna ska vara medbestämmare i statens politiska och demokratiska processer. Den liberala synen inriktar sig på individens frihet i förhållande till staten och den strukturella demokratiteorin inriktar sig i första hand på problematisering kring rättvisa och ägande. Alltså kring orättvisor som inriktar sig på den ekonomiska demokratisynen. Gemensam nämnare för de tre olika demokratisynerna är frihet men med olika förhållande till individen, klassen eller medbestämmandet.

5. Skolans demokratiuppdrag

5.1 Kursplaner

5.1.1 Malmö högskola

Malmö högskolas kursplaner i samhällskunskap är uppdelade i olika inriktningar, där demokratiteorier och demokratibegrepp tas upp i kursen *Demokrati, politik och makt* (15 hp).

Kursen behandlar demokratibegreppet ur ett brett perspektiv. Begrepp studeras såväl teoretisk som empiriskt, med särskild betoning på de mänskliga fria- och rättigheterna. /.../ Vidare analyseras förhållandet mellan demokrati och sociala förhållanden som klass, genus och etnicitet. (Kursplan: *Demokrati, politik och makt*, 15. Kurskod: LS120S)

Här lyser föreställningen om de mänskliga fria- och rättigheterna igenom, vilket har sin grund i den liberala demokratiteorin, eftersom de mänskliga fria- och rättigheterna utgår från att omfatta alla individer oavsett social status, till exempel ålder, kön, utbildning, etnicitet, livsåskådning med mera. De mänskliga fria- och rättigheterna innehåller således liberala idéer om den enskilda individens suveränitet och medfödda rättigheter, det vill säga tanken om de från naturen givna rättigheterna. Individens frihet är i centrum, där individen i största möjliga mån ska få möjlighet att välja, tycka på basis av rationalitet och förnuft.

Det som utmärker Malmö högskola är ett försök att integrera demokratiteorier med ett didaktiskt och metodiskt upplägg, till exempel i kursen *Lag, rätt och media* (15hp) där en fördjupning finns i samspelet mellan eleven – läraren – skolan, här ingår också samhällets normer och rättstrukturer och den värdegrund som skolan vilar på.

Kursen skall ge grundläggande kunskaper om samhällets norm- och rättssystem samt utveckla studentens förhållningssätt utifrån skolans värdegrund. (Kursplan: *Lag, rätt och media*, 15. Kurskod LS610G)

Denna kurs visar inte bara på den didaktiska sidan utan har också en stark moralisk dimension i det att individen sätts i relation till samhällets rättsväsende och processer som blir konsekvenserna av brottslighet. Kursen syftar till att genom kunskap och information förebygga sådana handlingar genom ökad kunskap om hur vårt rättsväsende fungerar. Ur detta kan utrönas en republikansk idé om den gode och laglydige medborgaren som ska ta ett ansvar för de individer som begår brott. Kursen frammanar en rättskänsla och patos.

5.1.2 Linnéuniversitet

Kursplanerna i samhällskunskap hos Linnéuniversitetet berör demokratibegreppet i *Samhällskunskap I* under första delkursen som handlar om politisk teori (7,5 hp). I denna kurs görs en översikt av den västerländska politiska idéhistorien med tonvikt på politiska idéer och ideologier. Det är svårt att säga om de tar upp demokrati, men utifrån politiska idéer kan de ingå i utbildningen.

Delkursen inleds med en bakgrund till såväl historiska som moderna studiet av internationell politik /.../ Det tredje avsnittet behandlar den empiriska utvecklingen inom internationell politik från 1945 och framåt, såväl utifrån internationell som svensk utgångspunkt. Slutligen behandlar ett antal processer och tematiska områden såsom konflikt och samarbete, globalisering, mänskliga rättigheter och diplomati. Ett särskilt avsnitt ägnar åt EU som global aktör. (Kursplan: Samhällskunskap I, 30. Kurskod: SH101L)

Här inriktar sig Linnéuniversitetet på tematiska områden som inkluderar begrepp som konflikt och samarbete, globalisering och diplomati. Här förekommer också begreppet mänskliga rättigheter som härstammar från mänskliga fria- och rättigheter. Detta är själva kärnan i de Förenta nationernas deklaration om de mänskliga rättigheterna, här förekommer alltså en idé som baserar sig på ömsesidigt samarbete mellan nationer, det vill säga Europeiska unionens roll som överstatligt organ, för gemensamma intressen för olika stater, där diplomatiska lösningar blir önskvärda för att lösa konflikter mellan aktörer. Således råder en konsensustanke där alla kan samarbeta, eftersom människan är förnuftig och rationell och söker lösningar för att tillsammans med andra parter lösa problem och konflikter.

5.1.3 Högskolan Kristianstad

Högskolan Kristianstad använder demokratibegreppet i tre kurser i samhällskunskap. Introduktionen sker under det först kursmomentet *Politisk teori och filosofi* (8 hp) i samhällskunskap I där olika politiska filosofiska inriktningar framträder, till exempel feminism, liberalism, republikanism och marxism. Här nämns olika förgrundsgestalter inom varje enskild filosofi, som till exempel Beauvoir, Mill, Rousseau samt Marx och Engels. Det är först i kursen Samhällskunskap II som demokratiteorier tas upp mer grundläggande, i kursmomentet *Demokratiteorier* (8 hp).

Kursmomentet tar sin utgångspunkt i den nutida forskningen och diskussionen om politisk teoretiska grundbegrepp som frihet, rättvisa, förtryck, alienation, skyldigheter och rättigheter. Ett antal teoretiska perspektiv, exempelvis marxism, kommunitarism, feminism och liberalism analyseras och diskuteras med fokus på frågan vad en demokratisk-politisk styrning bör innehålla och vad vi lägger i begreppet demokrati. Ett antal omdiskuterade problem och begrepp i dagens demokratidiskussion avhandlas, såsom representation, upplyst förståelse, kommunikativ handlande, deliberativ demokrati. (Kursplan, Samhällskunskap II, 30. Kurskod: ISH21L)

Begrepp som vi stöter på här är starkt kopplade till de teoretiska perspektiven och till demokrati, såsom frihet och rättvisa (vilket är starkt kopplat till liberalism). Här skiljer sig Högskolan Kristianstad åt från de övriga lärosätena eftersom begrepp som mänskliga rättigheter inte förekommer i kursinnehållet gällande demokratibegreppet. När Högskolan Kristianstad ska förklara demokrati struktureras innehållet upp i politiska teorier och demokratimodeller. Exempel på detta är att en koppling görs till en strukturell idéteori, där begrepp som förtryck och alienation tas upp, vilka Marx och Engels förklarar i sin kritik av liberalism som bortser från en klasstruktur som ligger till grund för orättvisor. Här kan det uttydas att paralleller dras till republikanismens syn på skyldigheter och rättigheter, där medborgaren ska ha vissa rättigheter och skyldigheter, som att se till det allmänna bästa. Högskolan Kristianstad försöker utröna är vad vi lägger i begreppet demokrati, istället för att enkom förklara demokrati med hjälp av begrepp.

Vidare tas demokratins område upp i första kursmomentet i samhällskunskap IV (*Makt, kunskap och kommunikation*, 8 hp). Under denna delkurs studeras teorier om makt tillsammans med samhällsdidaktik, där maktbegreppet är starkt sammankopplat med demokrati eftersom makt är en grundfunktion i den demokratiska synen, eftersom det är:

Centralt och genomgående i makt- och demokratistudierna är att ställa den samhällsdidaktiska frågan varför en hög teoretisk medvetenhet om dessa begrepp är avgörande för en kvalificerad undervisning om samhället. (Kursplan, Samhällskunskap IV, 30. Kurskod: ISH21L)

5.1.4 Stockholms universitet

Stockholms universitet använder sig av demokrati som ett begrepp och låter det utgöra grunden för kursen *Demokrati, stat och kommun* (9hp), vilken är uppdelat i två huvudteman; dels förklaring av demokratibegreppet utifrån en idéhistorisk analys och dels hur demokratin i

Sverige och dess offentliga maktstruktur är uppbyggd. Denna kurs utgår ifrån att redogöra och jämföra demokrati, vilket kan tydas i lärandemålen där lärarstudenten ska kunna:

- Redogöra för och jämföra olika ideologier och demokratiuppfattningar.
- Redogöra för grunderna i det svenska politiska systemet, exempelvis relationen politik – förvaltning, relationerna mellan EU[,] stat och kommun.
- Analysera olika demokrati-relaterade problem som återfinns på lokal, nationell samt europeisk nivå.
- Använda sig av olika ideologier och demokratiperspektiv vid studiet av samhälliga fenomen, teman och händelser. (Kursplan, Samhällskunskap I med didaktisk inriktning, 30. Kurskod: SVL101)

Här ser vi också hur lärarstudenterna ska kunna redogöra och jämföra olika ideologi- och demokratiuppfattningar. Kritiken kan riktas till själva jämförelsen, eftersom att ideologier är olika synsätt på verkligheten och således borde en jämförelse i sig vara otillräcklig. Vad jämförelsen kan leda till för slutsatser och jämförelsen äger rum framkommer inte i texten. Kursplanen utgår också från ett aktörsperspektiv där olika politiska institutioner (som EU, kommuner och staten) framkommer i samband med redogörelse av det svenska politiska systemet. Tanken bakom detta kan vila på liberala idéer om de politiska relationerna som samverkar för individens bästa.

Som synes är Stockholms universitet mer inriktat på organiseringen av demokrati. När det gäller begrepp som andra lärosäten kopplar till demokratiteori har Stockholms universitet lagt dessa begrepp under sociologin, vilken berörs i delkurs två, *Introduktion till sociologi* (3hp). Här förekommer begrepp som handling, struktur, mening, norm, identitet, grupp, organisation, nätverk, etnicitet, genus och klass.

Eftersom kursplanen inte avslöjar i vilket sammanhang som begreppen förklaras, kan slutsatsen vara att det är kopplat till republikanism och strukturalism eftersom sociologin berör strukturella förhållanden mellan samhället och människan. Identitet, grupp, organisation och nätverk kan tolkas som begrepp under medborgarskapet, som är en viktig komponent av republikanismen. En central tanke inom republikanismen är att människans förvandling till medborgare fodrar politisk stabilitet och därmed ger frihet åt denne. Denna personliga frihet kräver delaktighet i det politiska livet, saknas detta självstyre finns risken för maktmissbruk från andra parter. Kopplingar till den strukturella demokratiteorin kan också urskiljas i några av dessa begrepp, så som klass, handling och struktur vilka ingår i Marx teori om klasser.

Demokratibegreppet blir mer uppmärksammat i samhällskunskap III i delkursen *Studie av demokrati* (7,5hp). Denna kurs är mer inriktad på frågor som rör dagsaktuella problem i demokratin, som till exempel globaliseringsfrågan samt representation av etnicitet och kön.

Syftet med delkursen är att ge en översikt över den moderna demokratins egenskaper, utredning och orsaker samt att tillhandahålla kritiska verktyg tillämpbara både i teoretiska och empiriska studier av demokratin. (Kursplan, Samhällskunskap med didaktisk inriktning III, 22,5. Kurskod: SVL201)

Ur frasen att ”tillhandahålla kritiska verktyg” kan slutsatsen dras att studenterna ska lära sig att vara rationella och förnuftiga som individer i ett demokratiskt samhälle. Detta är en liberal synvinkel eftersom att individen endast kan uppnå frihet genom förnuftiga och rationella val. Därav måste det ske en kritisk granskning av individens delaktighet i det demokratiska samhället.

5.1.5 Göteborgs universitet

Till skillnad från de andra lärosätena så inriktar sig Göteborgs universitet på ett individperspektiv där de utifrån individen förklarar de samhälliga strukturerna. Inom den liberala traditionen är individen den minsta gemensamma nämnaren, då individens utgångspunkt ska vara den rådande strukturen. Ett exempel på detta är:

I delkursen diskuteras samhället ur ett individperspektiv. Individen ses i sitt sociala sammanhang. Det sociala samspelet ses mot bakgrund av individens uppväxtmiljö med fokus på klass, genus och etnicitet. Individens möjligheter att påverka sin närmiljö studeras. (Kursplan, Samhällskunskap för lärare 3, 15. Kurskod: LSA220)

Här kan urskiljas en typiskt liberal tankegång eftersom ideologin förutsätter ett samhälle där fria suveräna individer sluter frivilliga kontakter med andra fria suveräna individer. Liberalismen säger också att individen skapar sitt eget sociala sammanhang. Men samtidigt tar kursen upp att samhället är uppdelat i olika strukturella grupper som till exempel klasser, olika etniciteter och genus. Vilket liberalismen ifrånsäger sig till skillnad från republikanismen och strukturalismen. Här menar strukturalismen att samhället består av olika klasser med olika intressen och intressekonflikter medan republikanismen menar att det finns en maktindelning i samhället där värden och normer skapas.

En annan kurs som sätter den liberala idén i fokus är kursen *Global utveckling och mänskliga rättigheter* (15 hp) där det finns ett människorättsperspektiv och ett globalt perspektiv. Innehållet i kursen definierar mänskliga rättigheter ”som en central del av en socialt hållbar utveckling” där dessa rättigheter belyses ur ett historiskt, juridiskt, politiskt, etiskt och institutionellt perspektiv. Här blir de mänskliga rättigheterna ett verktyg för att uppmärksamma grupper som står utanför samhället och därmed utanför dessa mänskliga rättigheter eftersom att de ska omfatta alla människor. I text innehållet märks en tydlig liberal idé att alla oavsett bakgrund ska inkluderas i samhället genom de mänskliga rättigheterna. Men här blir de mänskliga rättigheterna en norm som måste följas.

5.2 Republikansk demokratiteori

5.2.1 Styrdokument

I 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf 94) kan utläsa att demokratin ska utgöra grunden för de värderingar och normer som skolan ska förmedla till eleverna. Här blir det lärarens uppgift att ”klargöra det svenska samhällets grundläggande värden och med eleverna diskutera konflikter mellan dessa värden och faktiskt verklighet”. (Lpf 94, s. 13) Dessa idéer om värden och normer har sin grund i republikanismens huvudbegrepp som handlar om att framförallt värna om traditioner och föreställningar om det ”goda samhället” där alla medborgare ska ha lika rättigheter. Här finns en tydlig normativ uppfattning eftersom att texten visar på utformningen av ett samhälle där det finns ansvarstagande och moraliska medborgare. Bildningen blir det forum där dessa värderingar skapas hos medborgaren.

Enligt skolans värdegrund ska det finnas grundläggande värden som bottnar i en etik som förvaltats av kristen tradition och historisk utveckling. Den kristna traditionen är också republikanismens värdegrundskälla. Där kristendomen agerar som rättesnöre gällande gott och ont, rätt och fel, och som moralfilosofisk kompass.

I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. (Lpf94, s. 3)

Inom republikanismen finns även en tanke om fostran i att bli en laglydig, välmenande och därmed god samhällsmedborgare. Mötet mellan medborgaren och det omgivande samhället kräver lagar, regler, ordningar och en överenskommelse mellan medborgaren och samhället.

Vidare i skolans värdegrund står det ”att främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser”. (Lpf 94, s. 3) I republikanismen framgår det öppna samtalet som en central komponent för att demokratin ska fungera. I detta samtal sker, enligt republikanismen, skapandet av värderingar och normer. Det vill säga att det måste ske ett offentligt samtal mellan medborgarna för att demokrati ska fungera.

I skolans värdegrund är den kulturella mångfalden viktig, eftersom skolan är en kulturell och social mötesplats. Därav måste det hos eleverna finnas en förtrogenhet med Sveriges kultur och historia, samt det svenska språket. Inom republikanismen är dock den kulturella gemenskapen och identiteten viktig för en fungerande demokrati; ett gemensamt språk och värderingar blir viktigt, eftersom detta enligt republikanismen bygger upp en demokratisk ordning.

Under stycket om rättigheter och skyldigheter i Lpf 94 är det inte tillräckligt att förmedla kunskaper om grundläggande demokratiska värden, som lärare finns en skyldighet att förmedla till eleverna vilka rättigheter och skyldigheter de har, för att vidare förbereda dem för samhällslivet som aktiva medborgare. (Lpf 94, s. 4) Detta är också en betydelsefull komponent inom republikanismen gällande medborgarens rättigheter och skyldigheter. Det bästa samhället skapas genom att medborgarna har visa rättigheter, för att inneha rättigheter måste det finnas skyldigheter. Skyldigheterna är som rättigheterna en del av det offentliga livet och politiken. Med rättigheter och skyldigheter anser republikanismen att det skapas förutsättningar för frihet i det allmänna bästa.

Utbildningen ska främja elevernas utveckling till ansvarsställande människor, som aktivt deltar i och utvecklar yrkes- och samhällslivet. /.../ Skolan har uppgiften att till eleverna överföra värden, förmedla kunskaper och förbereda dem för att arbeta och verka i samhället. Skolan ska förmedla sådana mer beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensram som alla i samhället behöver. (Lpf 94, s. 5)

I detta citat finns det vissa republikanska ideal såsom; ansvarsställande människor, aktivt deltagande, värden, verkan i samhället och beständiga kunskaper. Dessa begrepp och värden ska utgöra den gemensamma plattform som eleverna ska utrustas med för att fylla sin funktion som goda samhällsmedborgare.

Vidare så förekommer republikanska tankesätt då:

Skolan ska aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dessa komma till uttryck i praktisk vardaglig handling. (Lpf 94 s. 12)

Detta bygger vidare i sin på det föregående citatet gällande skolans uppgift att tillhandahålla och förmedla för skolan väsentliga byggstenar för att forma eleverna till att bli aktiva deltagare i staten. Vägen till dessa värderingar förutsätter att individen/eleven fostras till att känna ett ansvarstagande, rättspatos och generositet.

5.2.2 Läromedel

Exposé för gymnasieskolan menar på att demokrati är förknippat med en rad grundläggande värderingar.

I ett demokratiskt samhälle är det inte tillåtet att sätta upp gränser för vad människor ska tycka och tänka. /.../ De flesta skulle nog hävda att en demokratisk stat ska värna om rätten till liv och egendom. (Exposé, 2003, s. 161)

Republikanismen menar vidare på att ett fungerande samhälle fordrar en statsapparat som sätter frihet och egendom, och just yttranderätten som det centrala för att en medborgare ska kunna göra sin röst hörd.

Demokratins syfte är att värna om det gemensamma bästa (allmänintresset). (Exposé, 2003, s. 162).

I enlighet med Rousseaus idéer om den allmänna nyttan framför egennytan markerar läroboken således att kärnan i den demokratiska staten blir att se bortom individens personliga behov och istället sätta de gemensamma intressena i fokus. I detta samhällsbygge ska också individen tillsammans med gruppen se till sina intressen utan att de för den sakens skull kolliderar med det omgivande samhället i övrigt.

Några av begreppen som används i Exposé (2003) är majoritetens val, rättigheter, skyldigheter och värderingar. Läroboken har en instrumentell syn på vad majoritetens val innebär, det vill säga en mer beskrivande syn i förhållande till en demokratiteoretisk infallsvinkel där begreppet

majoriteten ytterligare problematiseras. Republikanismen skulle förklara majoriteten som samhällets gemensamma intresse, majoritetens beslut ska vara det rådande eftersom att allmänheten går för individen.

Exposé (2003) utelämnar också exakt vilka rättigheter och skyldigheter som ska finnas. Republikanismen menar att "det goda samhället" endast kan existera om det finns rättigheter och skyldigheter. Eftersom att teorin bygger på att det finns ett allmänt intresse bland medborgarna vilket innebär att rättigheterna och skyldigheterna skapas av traditioner och moral.

En annan fras som används i Exposé (2003) är att "alla får vara med och bestämma", vars vidare betydelse gällande vilka "alla" är saknas. Enligt republikanismen skulle alla medborgare inkluderas, men att vara medborgare innebär inte att alla människor i en stat är medborgare. Republikanismen anser att medborgarskapet, enligt Rousseau, är "det mest högstående man kan eftersträva som människa". (Held, 2005, s. 79) Som medborgare i en stat ska det finnas förståelse för de politiska processer som existerar i det rådande samhället. Medborgarfrågan tas även upp i Millennium vilket är "hur ska man kunna förena majoritetens rätt med minoritetens krav på inflytande och frihet?" (Millennium, 2008, s. 13) Vidare skriver Millennium att "Genom att använda sig av en kvalificerad majoritet kan man mildra effekterna av majoritet förtryck." (Millennium, 2008, s. 13) Den kvalificerade majoriteten utgörs av medborgare av republiken och eftersom medborgare fattar beslut på basis av det allmänna intresset, ska detta också inkludera minoriteten. Detta skulle republikanismen instämma i eftersom det är allmänhetens intresse som alltid ska komma först.

Medborgarna har uppgiften att följa de lagar och förordningar som är grunden i en demokratisk överenskommelse. Exposé (2003) tar upp betydelsen av ett säkert rättsamhälle, som ligger till grund för den demokratiska ordningen, där juridiska instanser existerar men är skilda från det politiska maktutövandet (regering och parlament). Dessa instanser ska säkra medborgarens fri- och rättigheter.

Vidare i Exposé (2003) tas grunden för vår moderna demokrati upp och att den har en västerländsk historisk grund gällande synen på demokratin. I både Exposé (2003) och Millennium (2008) förekommer begreppet oberoende domstolar. Inom den republikanska demokratiteorin finns också väsentliga punkter, däribland rättsväsendet, vilken republikanismen lägger stor tonvikt på. Detta eftersom, enligt republikanismen, kan endast det

”goda samhället” med ”goda samhällsmedborgare” fungera om normer och värden följs. Men även, enligt republikanismen, är lagen det som gemensamt garanterar medborgarens rättigheter och friheter. Begreppet oberoende domstolar förklaras inte vidare i läroböckerna, utan boken framför begreppet som svar på vad demokrati är.

Det demokratiska styrelsesättet utgörs enligt Exposé av vissa demokratiska spelregler, där syftet blir att värna om det gemensamma bästa. Det demokratiska styret handlar därför om att kompromissa, det viktiga blir att medborgarnas åsikter förs fram, likväl som tar del av andras. Detta problematiseras i boken genom att det demokratiska styrelsesättet förlorar sin effektivitet, och att viktiga beslut skjuts upp på grund av den tidsomfattande process som föranleder medlemmarnas betänketid inför ett politiskt beslut. (Exposé, 2003, s. 162) Även Reflex förklarar demokratibegreppet med demokratins spelregler, där de bland annat tar upp begreppet majoritetsprincipen, som också har en republikansk bakgrund i att majoritetens överenskommelser är lagen för de övriga. Detta är för att en legitim majoritet har som uppgift att se till allmänhetens bästa. (Reflex, 1995, s. 114)

Demokrati betyder folkmakt eller folkstyre, men det finns olika åsikter om vad det egentligen innebär. /.../ vissa begrepp som anses ingå i demokratibegreppet. /.../ yttrande och /.../ mötesfrihet är något vi i västerlandet betonar. (Millennium, 2008, s. 2)

Här kan frågan ställa; vad är folk? Vilka utgör folket och hur definieras folket? Republikanismen skulle besvara dessa frågor med att folket är medborgarna. Dessa utgörs av och definieras genom människor som är aktiva inom offentligheten och politiken.

Ur citatet kan begreppet mötesfrihet utläsas vilket enligt republikanismen är av central betydelse eftersom det är inom det offentliga forumet som beslut fattas och medborgarnas yttrandefrihet kommer till uttryck i tal och skrift i debatten.

5.3 Liberal demokratiteori

5.3.1 Styrdokument

I de inledande raderna av Lpf 94 går det att läsa följande:

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. /.../ Skolan ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan ska främja aktningen för varje människas egenvärde. (Lpf 94, s. 3)

Begreppet ”människors egenvärde” ingår i liberalismens individbegrepp. Liberalismen sätter det egna människovärdet före allmänhetens bästa till en vis mån. I det demokratiska livet ska individen vara självbestämmande eftersom att de innehar största möjliga frihet. Detta eftersom att frihet är förutsättningen för demokratiska ordningen. Om alla är fria och självbestämmande individer uppnår samhället största möjliga välgång. Vidare liberala tankar ligger i att läraren ska utforma sitt arbete utifrån den enskilda eleven. Detta innebär att läraren måste ha en människosyn där människan ses som en egen oberoende varelse med fri- och rättigheter i det samhälle eleven verkar i.

Några centrala begrepp i Lpf 94 är ”människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet och alla människors lika värde”. (Lpf 94, s. 3) Som individer ska vi enligt liberalismen ha samma fri- och rättigheter gällande att inte utsätta varandra för förtryck som kan begränsa vår individuella frihet. Vilket Mill tar upp när han talar om frihet från och frihet till. Enligt liberalismen uppnås största möjliga frihet när individen är fri från till exempel förtryck.

Skolan skall sträva mot att varje elev /.../

- kan använda sina kunskaper som redskap för att
 - Formulera och pröva antaganden och lösa problem,
 - reflektera över erfarenheter
 - kritiskt granska och värdera påståenden och förhållanden
 - lösa praktiska problem och arbetsuppgifter,
- tro på sin egen förmåga och sina möjligheter att utvecklas
- utveckla en insikt om sitt eget sätt att lära och en förmåga att utvärdera sitt eget lärande. (Lpf 94 s. 9)

Eftersom individen ska kunna ha möjligheten att tycka och välja på basis av rationalitet och förnuft måste visa principer inhämtas genom kunskap menar liberalismen. Det ska också finnas en kunskapsbas i vilket eleverna kan kritiskt granska och reflektera med utgångspunkt från sig själv. Liberalismen menar på att endast genom rationellt och förnuftigt tänkande kan människan frigöra sig från förtryck och överhöghet. Skolans funktion och verksamhet ska forma förnuftiga och rationella individer som i slutändan ska funktionera och verka som goda samhällsmedborgare.

Vidare ska skolan stå i kontakt med samhällslivet och med dess näringsliv och företagsverksamhet för att på så sätt förbereda eleverna att verka inom samhällets ramar i enlighet med marknadens förväntningar. (Lpf 94, s. 14) Vidare är det viktigt att:

Skolan ska sträva mot att varje elev är medveten om att alla yrkesområden förändras i takt med teknisk utveckling, förändringar i samhälls /.../ yrkesliv och ökad internationell samverkan och därmed förstärkt behovet av personlig utveckling i yrket. (Lpf 94, s. 14-15)

Enligt liberalismen utvecklas samhället eftersom att individers kunskaper frodas för att möta det allt mer öppnare och expanderade samhället. Individen blir mer en komponent i ett större perspektiv än i det lilla. Därav är det upp till individen att utvecklas i förändringens spår.

5.3.2 Läromedel

Demokrati utgår ifrån respekt för allas lika värde. Den gör det också möjligt för alla att delta i samhället. Men finns det en demokrati som gör att vi kan komma överens utan att för den skull tycka, tänka och vara på samma sätt? Kan lösningen vara att utveckla vår demokrati? (Exposé, 2003, s. 28)

Utdraget visar på att Exposé (2003) visar på en alternativ demokratisyn. Där utveckling likställs med demokrati som en individuell anpassning av det samhällsliga deltagandet. Liberalismen vill individanpassa demokratin och ett undvikande av en likformning rörande individerna som en homogen grupp.

Vi har ett demokratiskt system med politiska partier som i sina partiprogram talar om vilka värderingar och strävanden de har. Partierna för fram sina kandidater i valen till kommun, landsting och riksdagen. De valda politikerna för vår talan och representerar oss när politiska beslut fattas. Samtidigt får inte politikerna fatta vilka beslut som helt. Man kan inte fatta beslut som går emot de mänskliga rättigheterna, (Exposé, 2003, s. 28)

Här beskriver Exposé (2003) det demokratiska systemet på ett instrumentellt vis genom att ge en beskrivande bild över hur beslutsfattningen sker i en demokrati mellan partier, kommuner och riksdagen. I citatet beskrivs de mänskliga rättigheterna som mycket väsentliga i demokrati som står över lagstiftningen. De mänskliga rättigheterna är ursprunget ur den liberala tanken om allas rätt till fri- och rättigheter. Eftersom att individens frihet står över allt annat. De

mänskliga rättigheterna härstammar från liberalismens teori om de mänskliga fria- och rättigheterna vilket utgår från att omfatta alla individer oavsett social status, till exempel ålder, kön, utbildning, etnicitet, livsåskådning med mera. De mänskliga fria- och rättigheterna innehåller således liberala idéer om den enskilda individens suveränitet och medfödda rättigheter, det vill säga tanken om de från naturen givna rättigheterna. Reflex tar också upp att demokrati handlar om mänskliga fria- och rättigheter. (Reflex, 1995, s. 124)

Det finns dock vissa krav som måste vara uppfyllda för att en stat ska anses vara demokratisk. Principen om allmän lika rösträtt måste tillämpas och allmänna val måste genomföras regelbundet så att medborgarna får möjlighet att påverka vilka som styr landet. (Exposé, 2003, s. 160)

I det här citatet kan begreppet rösträtt urskiljas. Rätten till att rösta menar den liberala demokratiteorin är en förutsättning för att ett demokratiskt samhälle ska fungera. Om inte alla medborgare kan vara delaktiga i samhällets styre, finns det ingen plats för demokrati. När Exposé (2003) förklarar demokrati sätter de likhetstecken mellan det fria valet och demokrati. Frihet är enligt liberalismen ett samhälle där alla är fria och har uppnått största möjliga lycka. I Exposé (2003) ställer också demokrati mot diktatur, för att visa på demokratins överlägsenhet, vilket är liberalismens mål att krossa överhöghet och förtryck.

Exposé (2003) tar upp begreppen politiska fria- och rättigheter, vilket inte förklaras mer ingående. Vad är rättigheter? Enligt liberalismen är rättigheter rätten att leva i frihet. Vidare tar läroboken upp den demokratiska standardmodellen, som innebär parlament, strejker, mänskliga rättigheter, stat och nation; här dyker ännu en gång begreppet mänskliga rättigheter upp som en av de viktigaste grundstenarna för det demokratiska bygget. Reflex (1995) tar också upp att det måste existera politisk frihet, med benämningen på de demokratiska spelreglerna; allmän och lika rösträtt, majoritetsprincipen, regelbundna val, fria partibildningar; dessa måste följas för att upprätthålla demokratins ordning.

Millennium (2008) gör som Reflex och Exposé genom att visa på kriterier för att ett land ska få kalla sig demokratiskt: här tas ålder, yttrande och organisationsfrihet, en fungerande rättsordning som ska skydda individens fria- och rättigheter. Millennium (2008) frångår de övriga läromedlen när de tar upp ekonomiska och sociala aspekter i hur samhället ska kunna kalla sig demokratiskt, då de använder sig av en västerländsk syn i att det behövs ett väldigt starkt samband mellan ekonomiska, sociala och kulturella faktorer till en demokratisk utveckling. Läromedlet visar också att de liberala tankarna ligger till grund för vår syn på

demokrati, vilket de påvisar genom FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. (Millennium, 2008, s. 234) Boken tar också upp att det är väsentligt med en folkbildning eftersom individerna i ett samhälle ska kunna göra rationella val och ta beslut. Liberalismen poängterar kunskap och utbildning som en del i individens steg mot rationalitet och förnuft. Detta eftersom att om staten ska kunna kalla sig demokratiskt måste individerna som är självbestämmande kunna ta beslut utifrån en förnuftig och rationell tanke.

Demokrati enligt Reflex (1995) är en metod där det handlar om att aktivera medborgarna i samhället. För liberalismen innebär demokratin en nyckel till att uppfylla individernas personliga mål, såsom frihet och strävan efter lycka. Reflex likställer också demokrati och frihet, men förklarar inte frihetsbegreppet ytterligare. (Reflex, 1995, s. 106) Liberalismen anser sig veta vad frihetsbegreppet innebär frihet från förtryck och tvång. Reflex (1995) inriktar sig också mycket på begreppet makt, ”makt utan kontroll leder till maktmissbruk och korruption”. Enligt liberalismen så minskar maktmissbruket genom att lägga besluten hos individen. Individen tar besluten genom rationella och förnuftsmässiga val. (Reflex, 1995, s. 124)

I likhet med Reflex (1995) tar också Millennium (2008) upp maktbegreppet, men det ges ingen djupare förklaring. I Millennium förklaras också att det demokratiska systemet ger medborgarna frihet, men att för medborgarna blir det svårt att överblicka de politiska processerna. Liberalismen ser också det här problemet, men löser det genom en utvecklande demokrati, där politiska företrädare utser representanter som kan företräda ens individuella intressen. De menar på att genom det representativa styrelseskicket underlättas statens övervakande funktion, där ett parlament ingår som garanterar medborgarnas friheter. Detta förklaras dock inte i Millennium, varför det uppkommer svårigheter i användandet av representanter.

I Millennium beskrivs demokrati på följande sätt:

Vår västerländska demokrati betonar främst *hur* vi fattar beslut. För att kunna uppnå vad vi menar med demokrati måste *beslutsprocessen* vara folkligt förankrad – demokratisk. Med den utgångspunkten innebär det att *vi måste vara aktiva och delta i demokratin och förverkliga vår rätt att påverka och styra (t.ex. gå och rösta)*. Även när vi talar om t.ex. företagsdemokrati och skoldemokrati läggs tonvikten på den demokratiska processen, d.v.s. *hur* vi fattar beslut. (Millennium, 2008 s. 2)

Detta exempel belyser tydligt hur demokratibegreppet projekteras i samtliga tre läroböcker. Det är viktigt att veta hur beslut tas, men demokratibegreppet rymmer djupare aspekter än att gå och rösta. Det som är liberalt i detta citat är att beslutsprocessen måste vara folkligt förankrad, vilket innebär att vi som individer måste vara delaktiga i det styrande.

5.4 Strukturell demokratiteori

5.4.1 Styrdokument

Lpf 94 slår fast att:

jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestaltat och förmedla. /.../ Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling. (Lpf 94, s. 3)

Här tar skolan på sig rollen som bärare av demokratiska ideal som baserar sig på en strukturell synsätt där jämlikhets- och rättviseaspekter står i fokus. Marx och Engels ansåg att samhället var ett kollektiv där ingen var upphöjd den andra. Samhället ska vara en helhet där alla är jämlika och solidariska mot varandra. En förutsättning för att detta ska gälla är att klassamhället upphör att existera, vilket leder till att klasskonflikten försvinner och då kan kollektivet uppnå jämlikhet och frihet.

Skollagen föreskriver att utbildningen inom varje skolform ska vara likvärdig, oavsett var i landet den anordnas. (Lpf 94, s. 4)

Målet är att skolan ska ge samma förutsättningar det vill säga att eleverna ska ha samma möjligheter att utvecklas efter sina behov. Enligt den strukturella demokratiteorin ska människan oavsett den sociala bakgrunden ha samma möjligheter och chanser att uppnå den mänskliga frigörelsen, det vill säga ett liv i frihet och lycka. Marx menar på att kollektivets behov måste uppfyllas och först då har människan uppnått sin frigörelse.

Riktlinjer som Lpf 94 föreskriver är att alla som är verksamma inom skolan ska:

- medverka till att utveckla elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen,

- i arbetet med eleverna verka för solidaritet med eftersatta grupper både i och utanför vårt land, och
 - aktivt motverka trakasserier mot och förtryck av individer och grupper.
- (Lpf 94, s. 12-13)

I textinnehållet framgår ett strukturellt klassperspektiv där hänsyn tas till de utsatta sociala grupperna i vårt samhälle. För att ha en känsla för samhörighet menar Marx och Engels att samhörighet endast kan uppnås om klasstrukturer uppmärksammas och försvinner med hänsyn till de sociala konsekvenser de för med sig. Begrepp som härleds till strukturalismen från detta citat är solidaritet och grupp. Där det finns ett synsätt att alla i kollektivet ska ha det lika bra. Här föreligger en omtanke om andra människor vilket är en av strukturalismens grundtankar i dess människosyn där människa först kan vara fri om denne får stöd i sin utveckling mot att uppnå sina behov.

5.4.2 Läromedel

Ett demokratiskt system innebär att alla är jämlika och att alla har rätt att delta i samtal och att påverka olika beslut. /.../ För att ett samhälle verkligen ska vara demokratiskt är det viktigt att alla – oavsett etnisk, ekonomisk eller social bakgrund – har möjlighet att påverka beslut och föra fram viktiga frågor. (Exposé, 2003, s. 28)

Här framkommer två nyckelbegrepp inom strukturalismen; där en människa inte ska dömas efter sin ekonomiska situation eller sociala bakgrund, det vill säga klasstillhörighet. Detta är ett uttryck för en jämlikhetstanke som oftast försvinner när det handlar om republikanism eller liberalism. Marx och Engels påpekar att det ska råda ett klasslöst samhälle i vilket kan likställas med människors lika värde. Exposé (2003) nämner just människors lika värde som en grundprincip för demokratin. Exposé menar vidare att demokratin också förutsätter självkritik; ett ifrågasättande av olika styrelseformer och ledarskap, vilket Marx och Engels gör när de ifrågasätter det liberala systemet.

De tre läromedlen likställer demokrati med individens frihet och att denna endast kan tillgodoses med fri- och rättigheter. Strukturalismen menar på det istället är kollektiva ansträngningar, det vill säga när individer sluter sig samman med gemensamma intressen och mål. Marx och Engels kritiserar den liberala demokratisynen att alla är jämlika och att alla får vara med och bestämma, eftersom samhället är indelat i klasstrukturer med olika ekonomiska och sociala intressen. Detta innebär att många blir uteslutna från det demokratiska inflytandet

vad gäller det republikanska och liberala synsättet som innebär ett aktivt deltagande av en medborgare och individ. Gällande den demokratiska standardmodellen som tas upp av Exposé (2003) är begreppen parlament, strejk, mänskliga rättigheter, stat och nation viktiga komponenter, det enda som kan härledas till en strukturell teori är begreppen strejk och stat. Strukturalismen förklarar att klasstrukturen ska upphävas genom aktiva åtgärder, bland annat via strejker.

Enligt Reflex betonas det att ”demokratin förutsätter oenighet och konflikt”, med betydelsen att makten aldrig får innehas av en enda part. (Reflex, 1995, s. 114-116) Marx och Engels tolkar demokratin som existensen av en ägande klass, vilken har maktinnehavet även i en demokrati som är den ägande klassen. Därav satte de sig emot liberalismens och republikanismens demokratiteoretiska utläggningar. Eftersom att begreppet frihet, både i Reflex (1995) och Exposé (2003), likställs med demokrati och som demokratins epicentrum, ingendera går närmare in på begreppet frihet, som kan förklaras olika. Marx och Engels skulle kunna säga att frihet innebär frihet till utveckling av de kollektiva behoven och stöd för de svaga.

Millennium tar upp frasen att:

För att kunna uppnå vad vi menar med demokrati måste beslutsprocessen vara folkligt förankrad – demokratisk. (Millennium, 2008, s. 2)

Marx och Engels menar att beslutsprocessen aldrig kan bli demokratisk så länge folket är indelat i ett klasssystem, eftersom de högre klasserna har ett större politiskt och maktinflytande än de under. Millennium (2008) tar upp det ekonomiska och sociala aspekternas påverkan på en nations demokratiska system. Med det menar läroboken att det existerar ett tydligt samband mellan ekonomiska, sociala och kulturella faktorer, och en demokratisk utveckling. Dessa ekonomiska aspekter försöker Marx och Engels framföra som en betydelsefull aspekt i hur ett land styrs.

6. De kunskapsmässiga och formella förutsättningarna för lärarens demokratisyn

6.1 Resultatöversikt

Skolan har en stor samhällig uppgift i sitt utövande och det är demokratifostran, där huvudpunkten ligger i att förankra en accepterad demokratisyn som är rådande i samhället. Styrdokumentet är ett resultat av politiska beslut vilka färgar dess innehåll gällande den demokratiteoretiska aspekten som läraren ska ha i sitt yrkesutövande. Detta medför en problematik om läraren inte har en demokratiteoretisk grund att utgå från. Eftersom det råder olika demokratiteoretiska meningar som underbygger den politiska realiteten, vilket oftast motsätter och skapar konflikter sinsemellan. Detta resulterar i att det blir problematiskt att tolka styrdokumentet efter en enhällig mall. Som vi har visat kan tolkningarna variera angående begreppen och frasernas betydelser i styrdokumentet, beroende på ens politiska bakgrund och demokratteoretiska preferenser. Om läraren saknar utbildning i demokratisyn leder det till att tolkningen av vad styrdokumentet vill framföra kan bli bristfällig. Till exempel blir demokrati något som sker på byråkratisk nivå och där politiker anser att skolan har en demokratisk struktur bara för att det finns ett elevråd eller klassråd.

Under utbildningsfasen i ämnet samhällskunskap inom lärarutbildningen möter lärarstudenten kursplaner som ska utgöra en grund för det framtida verksamma yrkeslivet. Även dessa kursplaner innehåller begrepp och meningsuppbyggnader som kan verka motsägelsefulla eftersom även dessa är resultat av de kursansvarigas urval och metod, grundlagd på dennes politiska preferenser och ramar. Inom studier av demokratiteori kan således lärarstudenten få en varierad uppfattning och tolkningar av teorier beroende på vilken lärarutbildning som studeras och vilka lärare som undervisar i det aktuella ämnet. Som vår uppsats påvisar finns det i kursplanernas innehåll, urval och utformning en stor variation, vilket också leder till att lärarstudenterna kommer att förhålla sig olika till de demokratiteoretiska begrepp som existerar. Detta leder till att den blivande läraren i sitt yrkesutövande antingen får en instrumentell eller en metodistisk utövning av demokratiuppdraget. En blivande lärare som får en instrumentell bakgrund till demokratibegreppet får det svårare att problematisera och fördjupa sig i de begrepp och fraser som existerar inom demokratibegreppet. Det blir också svårare för läraren att utmana sina elever genom att frånga läromedlen.

I sitt yrkesverksamma liv som samhällskunskapslärare möter denne en rad uppsättning läromedel som ska beskriva det omgivande samhället och deras politiska och demokratiska

strukturer och funktioner. Oftast beskrivs demokratibegreppet som en metod i läroböckerna för hur ett land ska styras. Sett till de tre läroböckerna vi har gått igenom är dessa (Exposé, Millennium och Reflex) väldigt ytligt förklarade. Som begrepps användandet visar är böckerna dåliga på att förklara nyckelord så som frihet, rättvisa och jämlikhet. Om läraren ska få en djup och stark demokratisyn som accepteras i det rådande samhället måste begrepps uppfattning kunna förankras, detta görs bland annat genom att förklara olika synsätt på begreppen till exempel som gjorts i denna analys där demokratiteorierna liberalism, republikanism och strukturalism har visat på hur begreppen kan tolkas. Demokratibegreppet borde inte förklaras utifrån *hur* endast utan också *vad* och *varför*. Vad innebär demokrati och varför har vi demokrati? Frågan hur måste utvecklas och för att en demokratisyn ska kunna förankras hos människorna i samhället måste problematisering och ifrågasättande av de rådande samhällsstrukturerna och teorierna ske.

Som vi hävdade i inledningen ser vi en problematik i lärarens demokratisyn gällande den svenska gymnasieskolan, där tolkningarna av demokratibegreppet oftast blir ytlig, formell och instrumentell. Detta angreppssätt står i kontrast till vad styrdokumentet faktiskt säger, att det inom skolans verksamhet ska råda demokratiska arbetsformer såväl som ett förhållande till demokratiska värderingar och normer. Utan den fördjupade förståelsen för demokratiteorier, som borde vara tillgängligt under studietiden och lägga grunden för lärarens verksamhet i arbetslivet, finns risken att läraren enbart tolkar begrepp som "frihet" som en instrumentell politisk rörelse, det vill säga att medborgaren har friheten att gå och rösta, utan närmare analys och problemformulering. I läromedlens formuleringar av begrepp som frihet återkommer också denna ytliga beskrivning av sådana begrepp.

Detta kan leda till att många lärare i samhällskunskapsämnet inte får den djupgående demokratiteoretiska verktyg som behövs för att behärska en mångfasetterad och utmanande demokratisyn. Som vår studie visar så är det lättare att ha en ytlig och liberal demokratisyn eftersom detta faller i samklang med det rådande demokratisamhälle som omger skolan. Det stöds också av de läroböcker, som studien inkluderar, som läraren har att tillgå. Exempel på begrepp som *mänskliga rättigheterna* blir måttstocken på ett gott och demokratiskt land, medan många länder som kallas demokratiskt inte följer dessa rättigheter till punkt och pricka.

6.2 Diskussion

Uppsatsen belyser en viktig problematik, nämligen hur skolan och lärarna som är aktiva inom sin roll som fostrare av demokratiska ideal och värderingar, ska kunna förhålla sig till demokrati utifrån skolans styrdokument, lärarutbildningens kursplaner i samhällskunskapsämnet och läromedel i samhällskunskap för de frivilliga skolformerna. Problematiken finns i att det är politiska företrädare, kursansvariga och författare som var för sig formulerat och nedtecknat dessa för skolans och lärarens demokratiuppdrag. Vilket baserar sig på deras demokratisyn, som i sin tur baserar sig på ideologiska övertygelser och personliga preferenser. Som uppsatsen visar intar de olika ideologierna som lyfts fram (republikanism, liberalism och strukturalism) diametralt skilda synsätt gällande människans plats i samhället, människans inre väsen och hur det omgivande samhället ska styras, formas och utvecklas.

För skolan och lärarna blir relationen till demokrati därför mångfasetterad, invecklad och till och med motsägelsefull, eftersom de olika ideologiska synsätten kan kollidera med varandra. Detta avspeglas även i de läromedel som finns tillgängliga på skolorna. Som Bronäs (2009) lyfter fram blir läroböckernas demokratiska innehåll och hur dessa framställningar når eleverna lärarnas ansvar. Det vi vill framföra med vår uppsats blir lärarens funktion i detta samspel med eleverna. Vi motsäger oss Brusmarks (2010) forskning om problematiken kring elevernas brist på motivation, eftersom det är hos lärarna som ansvaret ligger att föda intresse hos eleverna, detta fodrar därmed en demokratisk kunskap och förståelse i sin undervisning. Vi håller med om att Englund's publikation (2000) gällande det deliberativa samtalet är en viktig del i skolans demokratiseringsprocess, men för att det deliberativa samtalet ska ha någon form av funktion krävs det av läraren att en kunskap om demokratibegreppet och demokratisynen och dess olika politiska och ideologiska innebörder finns.

I undervisningen har läraren en oerhört viktig roll som förmedlare av kunskap om demokrati, men framförallt också att undervisa i demokratiska arbetsformer och därmed låta eleverna få inflytande över undervisningen. Skolan som institution ska heller inte enbart avspegla de rådande normer och värderingar som råder i samhället, utan även våga ta plats och utmana detta samhälle, eftersom det är i ifrågasättandet som idéer föds, växer och slå rot – alltså att verka för demokrati i såväl teoretisk mening som praktisk, att inte enbart informera om vilka ideologier som finns, utan att skolan och lärarna tillsammans med eleverna handlar med ömsesidig respekt för varandra.

Skolan som helhet spelar således en viktig roll för vilken demokratisyn våra framtida elever kommer att ha, liksom vilka värderingar och förfaringssätt de kommer att ha med sig ut i samhällslivet som samhällsmedborgare. Som Fridolf och Rydberg (2002) skriver har det alltid funnits en oklarhet i vad demokratibegreppet innebär och förutsätter. Därför är det viktigt att eleverna får möta demokratiämnet inom skolans väggar och sedermera får möjligheten att diskutera, analysera, reflektera och utmana demokratin som begrepp och som vidare betydelse.

Som vi visade på i den tidigare forskningen om skolans demokratiuppdrag handlar den nuvarande forskningen framförallt om elevens förhållande till demokrati i skolan och samhället. Mathiasson (2005) påpekade i inledningen att demokratin är något som är svårtolkat eftersom dess betydelse kan variera beroende på vilken som tolkar dess mening i text. Som Mathiasson (2005) också säger har läraren en nyckelroll i skolans demokratiarbete, vilket uppsatsen lyfter fram. Här särskiljer sig vårt examensarbete eftersom att vår uppsats i större utsträckning inriktar sig på skolan som verksamhet och lärarnas roll i relation till skolans demokratiuppdrag. Forskningen som presenterades i kapitel två handlade i första hand om eleverna och deras roll i förhållande till demokrati. I denna studie framkommer lärarens förutsättningar, det vill sig styrdokument, kursplaner och läromedel som tillsammans både ska och kan påverka lärarens demokratiförståelse och undervisningen, vilket på något sätt kommer att påverka elevernas roll i förhållandet till demokrati. Hur denna påverkan sedan kommer te sig får en framtida studie avgöra. Denna uppsats fyller således ett tomrum i det att den fokuserar på lärarens förutsättningar för att lyckas med demokratiuppdraget, liksom att den undersöker hur dessa förutsättningar påverkar läraren på skilda sätt, med tanke på det skilda ideologiska innehållet.

Gällande styrdokumenten är dessa ett resultat av politiska kompromisser, vilket visas i Lpf 94 då det förekommer både ett individperspektiv och ett grupperspektiv som ska samspela och samverka, vilket krockar med demokratiteoriernas skilda utgångspunkter gällande synen på hur samhället ska utformas, vad som är frihet och rättvisa och så vidare. Ett annat är begreppsanvändningen som förekommer gällande framför allt ord som solidaritet och individuellt ansvar. I de olika synsätten och perspektiven på begreppen uppnås en förståelse för lärarens komplexa uppdrag där tolkningen av styrdokumenten kan skilja sig väsentligt åt beroende på vilken ideologi och människosyn som läraren har, och hur denne ser på demokrati. Är det riktigt demokrati i ett samhälle där alla människor har det precis lika bra ekonomiskt? Eller är det mer demokratiskt om var och en får söka sin egen lycka utan inblandning från någon stat?

En tanke som har uppstått hos oss är att den allmänt rådande föreställningen om den ”objektive samhällskunskapsläraren” förhindrar eller försvårar användandet av demokratiteorier i deras undervisning i demokrati till eleverna. Då läromedlen försöker inta en objektiv hållning gentemot demokratibegreppet, kan också undervisningen bli instrumentell till sin karaktär eftersom att begrepp som frihet, rättvisa och jämlikhet inte förklaras i någon djupare mening. Ett av lärarens stöd i undervisningen är framför allt läroböckerna. Om läraren saknar en utbildningsgrund gällande demokratibegreppet, kan denna således ställa sig följande fråga; hur kan jag som lärare belysa en demokratisyn likaställd med styrdokumentens innehåll, och samtidigt ge eleverna förståelsen och förutsättningarna till att bli samhälliga medborgare?

Under sin studietid möter också läraren kursplaner i det aktuella ämnet, där demokratibegreppet också aktualiseras. Som framhållits i analysen av kursplanerna så uppstår en problematik hos läraren gällande det didaktiska området eftersom lärarutbildningarnas kursplaner uppvisar skillnader gällande förklaring av demokratibegreppet och undervisningen gällande demokrati. Vissa av lärarutbildningarna likställde mänskliga fria- och rättigheter med demokrati, medan till exempel Högskolan Kristianstad förklarade demokratibegreppet utifrån skilda politiska ideologier och demokratiteorier. En annan utbildning som intar en särställning gentemot demokratibegreppet var Göteborgs universitet som hade en ingång mot individens ställning gentemot samhället. Kommer lärarna som utbildas i Sverige från skilda lärosäten att få en så olikartad bild av demokratin, att elevernas uppfattning av demokrati blir bristfällig?

Under studiens gång av skolans demokratiuppdrag blev det en markant skillnad på vilka ideologier vi kunde utläsa av materialet. Den mest tydliga var liberalismen, och detta gällande såväl i styrdokument som kursplaner och läromedel. Genomgående för samtliga var att de mänskliga fria- och rättigheterna belystes i de flesta av fallen som ett av demokratins huvudcentra.

6.3 Förslag till fortsatt forskning

Vidare forskning om lärarens förutsättningar att sitt yrke få demokratisyn kan bedrivas genom att till exempel observera hur läraren förhåller sig till demokratiuppdraget i klassrummet, där relationen till eleverna sätts i fokus. Låter läraren eleverna jobba i demokratiska arbetsformer, och hur detta visar sig i praktiken? Detta kan ske vid samtliga utbildningsnivåer som rör lärarens område, liksom hos alla ämnen eftersom demokratiuppdraget är en så pass väsentlig komponent av skolans och lärarens verksamhet, och därför ska vara närvarande i all undervisning och allt genomförande. Efter observerade lektionspass kan lärarestudenten vid

intervjutillfällen få fram hur läraren/lärarna förhåller sig till styrdokument och läromedel, samt frågor i huruvida läraren/lärarna reflekterar och analyserar sitt demokratiuppdrag vid planering, genomförande och utvärderingar av sitt arbete.

7. Sammanfattning

I studien har vi besvarat frågorna

- Hur beskrivs demokratisynen i styrdokumenterna för de frivilliga skolformerna?
- Hur ser demokratisynen ut i samhällskunskapsämnet på lärarhögskolorna?
- Hur framställs demokratisynen i läroböckerna för gymnasieskolan i ämnet samhällskunskap?

Som teoretisk utgångspunkt för studien har vi valt demokratiteorierna republikanism, liberalism och strukturalism. Bakgrunden visar på en allmän överblick gällande demokrati och hur den växte fram och används i den svenska skolan. Som metod för att bevara frågorna användes en idéanalytisk ingångspunkt gällande textinnehållet i styrdokumentet, kursplanerna och läromedlen i samhällskunskap. Där analyserades begrepp och fraser utifrån de tre demokratiteorierna.

Resultatet påvisar att lärarens förutsättningar gällande skolans demokratiuppdrag präglas av överhängande liberala idéer om den enskilda individen. Demokratibegreppet förklaras vidare på ett instrumentellt vis framförallt hur demokrati fungerar snarare än att använda ideologiska förklaringar på demokratins funktion. Vidare visar resultatet på att det kan finnas en svårighet i tolkningen av styrdokumentet Lpf 94.

Slutsatserna är att det demokratiuppdrag skolan och lärarna ska fostra eleverna till att bli aktiva samhällsmedborgare är ett mycket komplext och problematiskt. Eftersom läraren både under sin studie tid och i sitt yrkesverksamma liv möter olika demokratiuppfattningar gällande människan, gruppen och samhället blir det svårt för läraren att upptäcka, tolka och förstå om det saknas en djupförståelse av demokratiteorier.

Referenslista

Kursplaner

Göteborgs universitet

LSA220 Samhällskunskap för lärare 3: Samhälle och individ, 15 hp.

http://www.lun.gu.se/digitalAssets/1326/1326111_lsa220_110117.pdf (11.01.05)

Högskolan Kristianstad

Samhällskunskap I. 30 hp. Kursplan. Kurskod: ISH11L

<http://www.hkr.se/templates/SyllabusPagePrint.aspx?kod=ISH11L&language=sv&print=0> (10.03.29)

Samhällskunskap II. 30 hp. Kursplan. Kurskod: ISH21L.

<http://www.hkr.se/templates/SyllabusPagePrint.aspx?kod=ISH21L&language=&print=0> (10.03.29)

Samhällskunskap IV. 30 hp. Kursplan. Kurskod: SSH72L.

<http://www.hkr.se/templates/SyllabusPagePrint.aspx?kod=SSH72L&language=&print=0> (11.01.05)

Linnéuniversitetet

<http://lnu.se/utbildning/2.521#subjectS> (11.01.12)

Sökning: *Samhällskunskap I. (SH101L) Höstterminen 2010*

Malmö högskola

LS120S - Demokrati, politik och makt, 15hp

<http://www.edu.mah.se/LS120S/syllabus/?revnr=1.3> (10.04.01)

LS610G - Lag, rätt och media, 15hp- Avancerad nivå

<http://www.edu.mah.se/LS610G/syllabus/?revnr=1.1> (10.04.01)

Stockholms universitet

Kursplan I-II. Kurskod: SVL101,

http://www.statsvet.su.se/Student/arkiv/Delkursbeskrivningar/Samhallskunskap_SVL101_ht_09.pdf (10.03.29)

Kursplan III (IV). Kurskod: SVL300,

<http://www.statsvet.su.se/Student/arkiv/kursplaner/SVL300.pdf> (10.03.29)

Läromedel

Andersson, M., Arlt, M., Deniz, F. (m.fl). (2003). *Exposé: Samhällskunskap AB*. Stockholm: Liber.

Palmquist, C & Widberg, H. K. (2008). *Millennium: Samhällskunskap A-B-C*. Stockholm: Bonnier.

Almgren, H., Höjelid, S. & Nilsson, E. (1995). *Reflex: Samhällskunskap för gymnasieskolan A-B-C-kurs*. Malmö: Gleerups.

Litteratur

Broman, A. (2009). *Att göra en demokrat? Demokratisk socialisation i den svenska gymnasieskolan*. Karlstad: Karlstad University Press.

Bronäs, A. (2000). *Demokratins ansikte: En jämförande studie av tyska och svenska samhällskunskapsböcker för gymnasiet*. Stockholm: HLS Förlag.

Bronäs, A. (2003). "Demokrati i samhällsundervisningen – kunskap eller fostran" i Selander, S. (red). *Kobran, nallen och majjen – Tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.

Bergström, G. & Boréus, K. (2005) *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Carlsson, L. (2006). *Medborgarskap som demokratins praktiska uttryck i skolan: diskursiva konstruktioner av gymnasieskolans elever som medborgare*. Växjö: Växjö University Press.

Dewey, J. (1997). *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.

Eriksson, C. (2006) "Det borde vara att folket bestämmer" – *En studie av ungdomars föreställningar om demokrati*. Örebro universitet: Universitetsbiblioteket

Fridolf, M. & Rydberg, G. (2002). *Demokrati i skola och samhälle*. Solna: Ekelunds Förlag AB.

Held, D. (1995). *Demokratimodeller – Från klassisk demokrati till demokratisk autonomi*. Göteborg: Daidalos.

Johansson, J. (2009). *Politikundervisning vid lärarutbildningarna i Sverige – En översiktlig analys av kursplaner i samhällskunskap*. Forskningsrapport 2009:2. Halmstad: Högskolan Halmstad.

Larsson, H. (2004). *Erövra demokratin!* Stockholm: SNS Förlag.

Marx, K. (1995). *Människans frigörelse: Karl Marx ungdomsskrifter i urval och översättning av Sven-Eric Liedman*. Göteborg: Daidalos.

Mill, J.S. (1984). *Om friheten*. Stockholm: Natur och Kultur.

Petersson, O. (2009). *Vår demokrati*. Stockholm: SNS Förlag.

Internet

Brumark, Å. (2010) *Utbildning & demokrati 2010, vol 19, nr 2, 77-96*, ”Den formella skoldemokratis roll för medborgarfostran och elevinflytande”.
<http://www.oru.se/PageFiles/15299/2010/nr2/Den%20formella%20skoldemokratis%20roll%20of%20medborgarfostran%20och%20elevinflytande.pdf> (11.06.09)

Englund, T. (2000), *Deliberativa samtal som värdegrund: Historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*. Skolverket <http://www.skolverket.se/publikationer?id=752> (10.03.02)

Mathiasson, L., *Den mångtydiga demokratin*, Pedagogiska magasinet nr 3/2005
<http://www.pedagogiskamagasinet.net/main.asp?ArticleID=210703&ArticleOutputTemplateID=94&ArticleStateID=2&CategoryID=3694&FreeText=demokratiuppdraget> (10.02.23)

Skollag (SFS 1985:1100). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1985:1100> (10.05.21)

Skolverket (2006). *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94: Gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda.*

<http://www.skolverket.se/sb/d/193/url/0068007400740070003a002f002f0077007700770034002e0073006b006f006c007600650072006b00650074002e00730065003a0038003000380030002f00770074007000750062002f00770073002f0073006b006f006c0062006f006b002f007700700750062006500780074002f0074007200790063006b00730061006b002f005200650063006f00720064003f006b003d0031003000370031/target/Record%3Fk%3D1071> (10.09.10)